

SVF-6901

Masteroppgave i erfaringsbasert masterprogram i
internasjonal sikkerhet, etterretning og etikk

**Forsvarets behov for operasjonssikkerhet i dagens militære
operasjoner, kontra mediernes behov for informasjon**

En litteraturstudie

Trond Albert Fure

**Institutt for filosofi
Institutt for sosiologi
Institutt for statsvitenskap**

**Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Tromsø**

Vårsemesteret 2009

Master oppgave

Våren 2009

Studier:

EM – ISEE

Emne:

SVF - 6901

Kandidat
Trond Albert Fure

Sammendrag

Etter den kalde krigens slutt, har trusselbildet i verden endret seg dramatisk. 11 september 2001 endret amerikansk og vestlig tenkemåte rundt sikkerhetspolitikk en gang for alle. Det blir mer og mer vanlig for norske soldater å reise ut i verden for å bidra til å stabilisere situasjoner, slik at vi kan føle oss trygge her hjemme. Så liten er verden nemlig blitt; at det meste angår oss alle.

Generelt sett ønsker Forsvaret å vise størst mulig åpenhet om sin virksomhet, herunder også deltagelse i militære operasjoner i utlandet.

Det er i dag en etterretningsmessig utfordring for Forsvaret at journalister formidler i stor grad sine egne opplevelser framfor ren faktainformasjon. Kompliserte forhold blir forenklet i media. Det finnes utallige eksempler på hvordan kildene bruker sin makt til å styre journalistenes fremstilling av nyhetene. Faren for forenkling er ekstra stor i dagens situasjon, hvor det er konkurranse mellom aktørene i media. Problemet oppstår når man presses til å være først med det siste. Faren forsterkes når journalister ikke klarer å skape den nødvendige distansen og i stedet tar parti med de berørte. Da oppstår det en ensidighet med alt for sterke følelser. Dette kan gjøre det umulig for seeren å få den nødvendige innsikt og avstand til problematikken slik at man selv kan reflektere over tingenes tilstand. Spesielt TV-bilder er sterke virkemidler som kan påvirke både fornuft og følelser, hvilket ikke alltid er negativt. Man kan forstå mye ved å bli berørt, men man må ha flere kilder og distanserte reportasjer.

Medienes prioriteringer er viktig for samfunnets dagsorden, men medienes tolkning påvirker også hvilken mening publikum får i de prioriterte sakene. Saker som media vektlegger blir vurdert som viktigere enn saker som får liten omtale. Det er ikke bare gjennom deres prioritering av saker at mediene har makt over sitt publikum. Det har også mye å si hvordan de presenterer de saker de tar opp. Enhver sak kan presenteres på ulike måter avhengig av hvilket ståsted mediene velger eller hvilke aspekter ved saken de vektlegger.

Når det oppstår en krise, trenger man en ekstraordinær kommunikasjonsstrategi. Håndtert dårlig kan media formidle feil informasjon, noe som kan skape unødig frykt. I en situasjon der Forsvaret ikke klarer å etterkomme etterspørselen etter informasjon, kan det oppstå et informasjonsvakuum. Manglende fakta vil kunne føre til at spekulasjoner dominerer. Når de som er berørt, blir usikre på hvordan de skal forholde seg og søker andre informasjonskilder, er alle kjennetegn på informasjonskrise til stede. Når en ekstraordinær hendelse inntreffer, må man unngå at media blir en belastning for forsvaret i en allerede arbeidskrevende situasjon. Derfor må man ha planlagt på forhånd hvordan media skal håndteres, og hvem som skal utføre informasjonsoppgavene.

Samtidig vil det fra Forsvarets side være situasjoner der visse sider ved virksomheten må unntas offentligheten, av hensyn til operasjonssikkerheten. Det norske folk har krav på informasjon, men ikke informasjon som gjør at våre soldater utsettes for unødig risiko.

Innholdsfortegnelse

1 Innledning	4
1.1 BAKGRUNN	4
1.2 PROBLEMSTILLING	6
1.3 DEFINISJONER	6
1.4 AVGRENSNING	7
2 Teori og metode	7
2.1 SIKKERHETSUTFORDRINGER I ENDRING	7
2.2 KRIGENS NATUR OG BEHOVET FOR EN KRIGERKULTUR	8
2.3 RETTTFERDIG KRIG – TRADISJONEN	10
2.4 DEN VELFUNGERENDE OFFENTLIGHET	12
2.5 METODE	14
3 Globalisering – behov for en utvidet sikkerhetsforståelse	14
3.1 TRENDER I GLOBALISERINGEN	14
3.2 SIKKERHETSAKTØRENE I EN GLOBALISERT VERDEN	15
3.3 ETTERRETNING - OG SIKKERHETSTJENESTE I EN GLOBALISERT VERDEN	16
3.4 DELKONKLUSJON	18
4 Offentlighetsprinsippet	18
4.1 OFFENTLIGHET	18
4.2 RETTSIKKERHET	19
4.3 DEMOKRATIHENSYN	19
4.4 STATLIG INFORMASJONSSTYRING	20
4.5 OFFENTLIGHETSLOVEN – OFFENTLIGHET KONTRA ADGANG/PLIKT TIL Å UNNTA OFFENTLIGHET	20
4.6 SÆRLIG OM SIKKERHETSGRADERT INFORMASJON	21
4.7 TILLIT	22
4.8 DELKONKLUSJON	22
5 Mediene	23
5.1 DAGSPRESSEN	23
5.2 "DEN FJERDE STATSMAKT"	23
5.3 YTRINGSFRIHET	24
5.4 KOMMERSIALISERING	26
5.5 FORSVARET OG MEDIA	27
5.6 MEDIENES FORMIDLING FRA KONFLIKTOMRÅDER	28
5.7 DELKONKLUSJON	29
6 Militære operasjoner	30
6.1 TRENDER	30
6.2 LOJALITET	31
6.3 ETIKK	32
6.4 MILITÆRE OPERASJONERS RETTSLIGE RAMME	33
6.5 DEN MENNESKELIGE FAKTOR	34
6.6 DELKONKLUSJON	35
7 Forsvarets "nye" profesjonsidentitet	35
7.1 MILITÆR PROFESJONSKULTUR	35
7.2 DELKONKLUSJON	38
8 Konklusjon	38
9 Litteraturliste	40

1 Innledning

1.1 Bakgrunn

Samfunnet står i dag overfor et meget bredt sett av trusler. På den ene enden av utfordringsspektret finner vi omfattende sikkerhetspolitiske kriser og krig. Utfordringene i den andre enden av spekteret, under normale fredsforhold, har ulike komponenter. En består i de velkjente typer naturkatastrofer, ulykker og tekniske svikt/sammenbrudd som rammer uforutsigbart og tilfeldig. Dette er trolig den dominerende komponenten. Men også under normale fredsforhold kan det skje anslag fra mennesker som har en eller annen hensikt med sin aksjon. Terrorisme er en overskrift som gjerne benyttes på denne type utfordringer.

Etter flere operasjoner i utlandet har jeg erfart hvor viktig respekt og en ydmyk tilnærming er for å skape forståelse for fremmede kulturer og samfunn. "Don't criticize what you can't understand" synger Bob Dylan i "The times they are a-changing" fra 1964. Jeg tror det ligger mye visdom i dette. Utallige artikler og bøker har de siste årene analysert hvorfor det ikke har gått som man hadde håpet og trodd både i Afghanistan og Irak. Mange peker på manglende kulturell forståelse som en viktig faktor.

Militærmaktens hovedoppgave er og har alltid vært kontrollert bruk av organisert vold med formål å sikre mer eller mindre klart formulerte politiske målsetninger. Denne grunnleggende kompetansen gjelder uansett hva slags type fredsoperasjon militære styrker settes inn i fordi uten denne grunnleggende kompetansen har vi pr definisjon ingen militære styrker og det er nettopp denne kompetanse som gjør dem velegnet som krisehåndteringsverktøy. Det betyr ikke at en militær avdeling skal bruke vold. Det kommer an på konflikten karakter og innsatsens mandat, men et individ i uniform og med våpen kommuniserer til sine omgivelser at det er noe mer enn et menneske, at det er en soldat, noe man bør frykte. Det er også grunnen til at våre innsatsstyrker alltid vil bli oppfattet som fremmedelementer og aldri vil bli tålt av lokalbefolkningen, eller viktige elementer av denne, over lang tid.¹

Media er til stede og har rett til å rapportere fra alle konfliktområder der Forsvaret opererer. Krigskorrespondentenes status er også regulert i Genevekonvensjonene. For Forsvaret er det viktig å sikre gode relasjoner til de representantene fra media som befinner seg i operasjonsområdet, blant annet for å bidra til et riktig bilde av området og de militære operasjonene. Det viser seg derimot at kontakten med media innebærer en vanskelig avveining mellom å innfri medias behov for informasjon og behovet for å ivareta operasjonssikkerheten.

Norsk militærkultur skaper på mange måter grunnlaget for hvordan styrkene våre opererer i internasjonale operasjoner. Noen sentrale elementer innenfor dette er forholdet til risiko og styrkebeskyttelse. Den militære profesjonen inneholder utvilsomt et forhøyet risikoelement:

"By gaining the right to kill, soldiers have given up the right not to be killed".²

Sterke historier og spesielt bilder av soldater i media som tilsynelatende begår overgrep mot annet militært personell eller sivilbefolkningen har stor betydning for en militær operasjons legitimitet. Internett har gjort kameraer og mobiltelefoner til hurtige globale informasjonsformidlere fra kilder i operasjonsområdene til mediahus hjemme. En hver enkelthandling og operasjon kan i løpet av kort tid formidles til hele verden og således utnyttet.

¹ Long, Austin (2006): ON "Other War" – Lesson from five decades of RAND Counterinsurgency research. RAND. US National Defence Research institute.

² Snider, Don, John Nagl og Tony Pfaff (2000): Army professionalism, the Military Ethic, and Officership in the 21st Century. I: *PACEM* (årgang 4, nr. 2, s. 143-166).

Samtidig som norske militære styrker stadig oftere sendes i krigslignende operasjoner i utlandet, står det norske samfunnet fjernere fra død og krigens realiteter enn noen gang. Den generasjonen som opplevde krig på norsk territorium er i ferd med å gå bort.

Generelt er det Forsvarets ønske å vise størst mulig åpenhet om virksomheten, herunder også deltagelse i internasjonale operasjoner. Alle som sitter i posisjoner med ansvar for de styrkene som i dag opererer i Afghanistan, bærer et tungt ansvar. For dem vil det være utenkelig å gjøre noe som kan bidra til å sette norske soldaters liv i fare. Hvis vi ønsker at noen skal påta seg et krevende oppdrag som det her er tale om, er det minste vi kan gjøre å forsikre oss om at vi ikke setter deres sikkerhet i unødig fare. Det norske folk har krav på informasjon, men ikke informasjon som gjør at våre soldater utsettes for unødig risiko. Det er også fra enkelte hold i Norge vært sådd tvil om de norske styrkers forhold til norsk lov og internasjonale konvensjoner.

Vår nye medievirkelighet har ført til økt kognitiv mobilisering som igjen vil øke samfunnsborgernes deltagelse, lett tilgang til et økende omfang av politiske nyheter og informasjon har stimulerende effekt på befolkningen. Omfanget av politisk informasjon som nå er tilgjengelig har skapt et høyere kunnskapsnivå som igjen er forbundet med en høyere grad av politisk deltagelse. Dette er et gode fordi det fører til økt innsikt og dermed gjør offentligheten bedre i stand til å undersøke hva som foregår i det offentlige og politiske miljø. Man kan argumentere for at denne trenden har ført til en ny form for politisk engasjement, hvor befolkningen konfronterer regjeringen og det offentlige ved å være mer oppmerksom, saksorientert og krevende.

Mediene spiller altså en viktig rolle som bærer av den offentlige samtale. Men mediene skal ikke bare være en arena for dialog og ytringer mellom medborgere og myndigheter, vel så viktig er deres informasjon og opplysningsoppgave. Mediene skal sørge for at samfunnsborgerne får tilgang på informasjon. At alle borgere skal være sikret lik tilgang av informasjon og kommunikasjonsressurser av høy kvalitet har vært en klar mediepolitisk målsetning i Norge. Retten til informasjon innebærer også at alle skal ha rett til å få informasjon tilpasset deres behov og ressurser.

James Mill, den store engelske demokrati tenkeren, skrev tidlig på 1800 - tallet at det er slik at enkeltmennesker og også hele institusjoner i alle land og til alle tider fra tid til annen har misbrukt den makten de har fått.³ Dette skjedde i tyrannier, men også i demokratier. En viktig måte å motvirke denne tendensen på er å innføre kontrollmekanismer på vegne av befolkningen, det er å skape institusjoner som hegner om sentrale verdier som tillit og åpenhet, men også nasjonal sikkerhet. Bare slik kan et demokrati overleve.

Etter min mening har et militærvesen uten risikovillighet og offervilje liten verdi. Militære styrker er i utgangspunktet kun nødvendig i omgivelser og situasjoner som vurderes å være ustabile eller farlige. Og risikovillighet er som oftest en grunnleggende forutsetning for at man skal kunne lykkes i å utføre oppdragene man er tildelt. Tidligere var det forventet at man som soldat, dersom situasjonen tilsa det, skulle risikere livet for nasjonen, primært begrenset innenfor eget territorium og for egen befolkning. Det var på mange måter en forutsetning man la til grunn i forståelsen av den militære profesjonen i Norge. Denne tankegangen synes relativ enkel og rasjonell når man legger til grunn en eksistensiell tilnærming til militærmakt, når oppdraget er å beskytte det som står en nærmest. Grunnlaget for risikovillighet blir med denne innfallsvinkelen relativt begrenset. Et av dilemmaene innenfor dagens konflikter og fredsoperasjoner er hvorvidt man er villig til å risikere livet for andre mennesker i en annen kultur med andre verdier, holdninger, tradisjoner, historie og etnisitet, langt fra egen familie, befolkning og territorium. I

³ Tveiten, Oddgeir (2006): Nødvendige nyheter – en studie i journalistikkens globalisering. Kristiansand. IJ-forlaget. s 42-46.

dagens mer instrumentelle tilnærming til militærmakt, risikerer norske soldater liv og helse blant annet for å opprettholde og øke sikkerhetsnivået i Afghanistan, et land som både geografisk, kulturelt og historisk er fjernt fra Norge. Kan man imidlertid forlange og forvente at norske soldater skal risikere livet og helsen for noe som i utgangspunktet er svært distansert og ulikt eget samfunn?

I den kollektive tankegangen, ligger etter min mening, tiltroen til at beslutningstakerne bruker militærmakt i nasjonens interesse. Det innebærer at man som soldat forstår og aksepterer at man er et instrument til fellesskapets gode. Denne kollektivistiske tankegangen kan hevdes å være vanskelig forenlig med dagens vestlige kultur og samfunnsutvikling, hvor blant annet individualismen har blitt mer fremtredende. "What`s in it for me?" er trolig et sentralt spørsmål for mange soldater.

Historikeren John Keegan poengterer at måten vi kriger på er et uttrykk for vår kultur og verdier.⁴ Mange vil hevde at vesten på mange områder har mistet robustheten, vi er sårbare og har fått et økt fokus på individet fremfor det kollektive. Samtidig har de myke verdier fått større plass i samfunnet. Vi har høy levestandard, lever relativt beskyttet og har en redusert respekt for autoriteter. At vesten verdsetter enkeltmennesket kan derfor ses på som et grunnleggende argument for å fokusere på sikkerhet og dermed også styrkebeskyttelse i militære operasjoner. Vi har ingen å miste. At man i tillegg har lave fødselsrater i vesten forsterker argumentet ytterligere. Sir Rupert Smith er av samme oppfatning og i boken "The Utility of Force":

"We fight so as to preserve the force rather than risking all to gain the objective".⁵

Hensikten med masteroppgaven er å sette søkelys på viktige forhold knyttet til samfunnets behov for informasjon i forbindelse med militære operasjoner, kontra Forsvarets behov for å ivareta operasjonssikkerheten i militære operasjoner. Forsvarets kontakt med media innebærer en vanskelig avveining mellom å innfri medias behov for informasjon og behovet for å ivareta operasjonssikkerheten i dagens militære operasjoner. Denne utfordringen er også presisert eksplisitt i Forsvarets fellesoperative doktrine.⁶

Med masteroppgaven søker jeg å kunne bidra til å sette fokus på viktigheten av å ha kunnskap om ulike faktorer som kan være med på å forklare Forsvarets behov for operasjonssikkerhet i dagens militære operasjoner, kontra mediernes behov for informasjon.

1.2 Problemstilling

I masteroppgaven har jeg følgende problemstilling:

- Hvordan kan media, med sin rett til å informere samfunnet, være en utfordring i forhold til Forsvarets behov for operasjonssikkerhet i dagens militære operasjoner?

Media har den senere tid kritisert Forsvaret for hemmelighold av norske oppdrag i Afghanistan 2007/2008 og Forsvaret har begrunnet hemmeligholdet med soldatenes behov for sikkerhet. Forsvaret har i dagens globaliserte verden utfordringer ift media sin evne til å opplyse offentligheten, på direkten, om innholdet i dagens militære operasjoner. Problemstillingen er slik jeg ser det både interessant, aktuell og prinsipiell i norsk sammenheng.

1.3 Definisjoner

Risiko er et alminnelig begrep, men betydningen av det er avhengig av kontekst og ulike grupper/personers forståelse samt fortolkning av begrepet.⁷ Sikkerhet har vært vurdert siden

⁴ Keegan, John (1979): *Store slag – slik soldatene opplevde dem*. Oslo: Cappelen.

⁵ Smith, Rupert (2006): *The Utility of Force*, s 269

⁶ Forsvarets stabsskole (2007): *Forsvarets fellesoperative doktrine*. Oslo: Forsvarstaben, s 47

⁷ Beck, Ulrich (1992): *Risk Society: Towards a New Modernity*. New Delhi: Sage.

menneskene begynte å jakte. Risikerer man ikke noe, ville man ikke få tak i byttet med påfølgende konsekvenser for familien. Det er ikke noe som er absolutt sikkert. Sikkerhet handler om å gjøre avveininger. Fra en hendelse er det ikke mulig å si noe om risiko. Folk overestimerer risiko for jordskjelv, men undervurderer risiko for brann. Vi stoler mer på informasjon fra de vi kjenner enn informasjon fra ukjente.

I de fleste militære doktriner er en målrettet utnyttelse av fiendens svakheter for å svekke hans tyngdepunkter sentralt. Angrep mot tyngdepunkter vil i så måte redusere nasjonens, alliansen eller den militære styrkens handlefrihet, fysisk styrke eller vilje til å kjempe.⁸ Fienden som gjennomfører angrep har til hensikt å oppnå en fordelaktig effekt gjennom målrettet bruk av vold, trusler, ødeleggelse, manipulering, undergraving, avlytting eller andre ondsinnede virkemidler.

Sikkerhetsloven betrakter risiko som potensiell skadefølge for rikets sikkerhet.⁹ Altså en prosess der risiko`en er utledet fra en verdiurdering av virksomhetens aktiviteter.

Operasjonssikkerhet, i militær sammenheng, skal hindre en motstander fra å skaffe seg informasjon om våre operasjoner, objekter, kapasiteter og intensjoner.¹⁰ Operasjonelt og taktisk omhandler sikkerhetsrisiko fiendens evne til å avdekke og utnytte våre strukturelle svakheter, og derigjennom forhindre at vi lykkes i gjennomføringen av våre militære operasjoner. På stridsteknisk nivå vil vurderinger av sikkerhetsrisiko være rettet mot egenskaper ved våre prosedyrer og adferd som fienden kan utnytte for å påføre våre styrker tap av personell og materiell.

1.4 Avgrensning

Jeg har valgt å ha fokus på hæren først og fremst på grunn av min erfaringer fra hæren, men også det faktum at dette er den forsvarsgrenen med lengst tradisjoner og som således sannsynligvis har den rikeste militære kulturen. I tillegg kommer forventningen om at hærens oppdragsportefølje og modus operandi (måten å operere på) er forholdsvis uforandret. Mens marinens og luftforsvarets operasjoner i større og større grad preges av avansert teknologi og *”the bravery of being out of range”*, slik jeg ser det, løser hæren i dag stort sett sine oppdrag på bakken, som den alltid har gjort, ansikt til ansikt med motstanderen, eller midt blant befolkningen.

2 Teori og metode

I dette kapittelet vil jeg presentere flere teoretiske perspektiver som jeg knytter til masteroppgavens problemstilling.

Selv om den nye forskningen har betydd mye er det ikke til å komme ifra at klassikerne Huntington og Clausewitz er med fra første stund. Disse representerer forstst på en måte ”grunnteksten”, eller utgangspunktet som det alltid kan være fornuftig å vende tilbake til.

2.1 Sikkerhetsutfordringer i endring

Den tradisjonelle oppfatning av sikkerhet har vært knyttet til forsvar av statsmakten og dennes grunnleggende interesser – såkalt statssikkerhet¹¹. Statssikkerhet er et helt grunnleggende sikkerhetsbehov som kan legitimere innsats av alle statens tilgjengelige ressurser.

⁸ Forsvarets stabsskole (2007): *Forsvarets fellesoperative doktrine*. Oslo: Forsvarstaben, vedlegg C

⁹ Lov 20.mars 1998 nr. 10 om forebyggende sikkerhetstjeneste § 18 og § 19, samt Forskrift om informasjonssikkerhet § 3-2.

¹⁰ Forsvarets stabsskole (2007): *Forsvarets fellesoperative doktrine*. Oslo: Forsvarstaben, s 137

¹¹ Disen, Sverre (2005): *Mot et allianseintegrert forsvar: Mot et avnasjonalisert Forsvar?*

Statssikkerheten kan også utfordres gjennom politisk og militært press mot myndigheter eller gjennom mer begrensede anslag mot myndigheter og interesser.¹²

Nye sikkerhetsutfordringer og nye typer væpnede konflikter etter slutten av den kalde krigen har ført til økt vekt på samfunnssikkerhet. Samfunnssikkerhet dreier seg om å ivareta sivilbefolkningens trygghet og sikre sentrale samfunnsfunksjoner og viktig infrastruktur mot angrep og annen skade i situasjoner der statens eksistens som sådan ikke er truet. Samtidig har utviklingen medført et økt fokus på menneskelig sikkerhet, som er en viktig del av samfunnssikkerheten og dreier seg om beskyttelse av enkeltmenneskers rettigheter, der menneskerettighetene og ikke minst retten til liv og personlig trygghet står i sentrum.¹³

Det er nær sammenheng og glidende overganger mellom disse sikkerhetsdimensjonene, og det er vanskelig å trekke klare skiller. Den rådende sikkerhetsstrategien i den vestlige verden legger i dag økt vekt på kollektiv sikkerhet, både i en global og i en regional ramme. Sikkerhet er ikke noe den enkelte stat kan ivareta på individuell basis eller med ensidig vekt på tradisjonell statssikkerhet. Sikkerhet må skapes og beskyttes i fellesskap med andre. Også samarbeid mellom militære og sivile myndigheter har derfor fått økt betydning i arbeidet med å trygge vår felles sikkerhet.¹⁴

I tillegg til stats-, samfunns- og menneskelig sikkerhet, er det å beskytte velferd, miljø og økonomisk trygghet for folket, grunnleggende sikkerhetsinteresser. For Norge har dette også nær sammenheng med kontroll over og forsvarlig utnyttelse og beskyttelse av de store ressursene vi forvalter på kontinentalsokkelen og i våre store havområder. Disse utgjør en sentral forutsetning for verdiskapningen i Norge og er dessuten av strategisk betydning for andre stater. Dette knytter viktige norske interesser til den globale utvikling på energisektoren, til andre staters interesser på dette området og til beskyttelse av olje- og gassinstallasjonene. Det samme gjelder internasjonale regler og prinsipper knyttet til havenes frihet og forvaltning av ressursene i havet.

Videre inngår enkelte grunnleggende verdier som viktige komponenter for sentrale sikkerhetsinteresser. Grove brudd på disse verdiene kan føre til konflikter som utvikler seg slik at de også må håndteres med militære virkemidler. Globale sikkerhetsinteresser berøres derfor av utfordringer som kan true den internasjonale rettsorden, menneskerettighetene, demokrati, rettstatens prinsipper, økonomisk trygghet og livsmiljøet.¹⁵

2.2 Krigens natur og behovet for en krigerkultur

Samuel P. Huntingtons bok, *The Soldier and the State*, fra 1957, er klassikeren fremfor noen innenfor militærsosiologien og fagfeltet "War and Society Studies". I denne boken fremholder Huntington at de militære institusjonene i ethvert samfunn er utformet under påvirkning av dets funksjonelle og samfunnsmessige rolle. På den ene siden må militærmakten reflektere kunnskap, verdier og holdninger som gjør at den er i stand til å ivareta sin funksjonelle rolle som et effektivt maktmiddel mot en konkret trussel, og på den annen side skal den reflektere de sosiale strømninger, ideologier og holdninger som er dominerende i det samfunnet den er en del av.¹⁶

Huntington presiserer at graden av funksjonell og samfunnsmessig påvirkning må balanseres i forhold til gjeldende trusler og sosiale strømninger. En militærmakt som bare gjenspeiler

¹² Forsvarsdepartementet (2004): *Styrke og relevans*. Oslo: Forsvarsdepartementet.

¹³ Ibid

¹⁴ Ibid

¹⁵ Beck, Ulrich (2002): The Terrorist Threat, World Risk Society revisited. I: *Theory, Culture and Society* (Vol. 19, no. 4).

¹⁶ Huntington, Samuel P. (1957): *The Soldier and the State*. Cambridge, MA:Belknap Harvard, s 2

samfunnets sosiale trender, ideologiske verdier og holdninger, vil kunne bli uegnet til å fylle sin funksjonelle rolle. Den vil ganske enkelt bli ute av stand til effektivt å kunne utkjempet krig, eller gjennomføre militære operasjoner. På den annen side vil en militærmakt som kun gjenspeiler militære verdier og holdninger kunne få problemer med å forholde seg til det samfunnet den er en del av og som den er satt til å tjene. Idealet for enhver forsvarsmakt er en balanse mellom de to imperativer; det funksjonelle og det samfunnsmessige.

Carl von Clausewitz skriver i sin bok *Vom Kriege* om krigens natur. Hos Clausewitz fremstår krigens natur som mer eller mindre uforanderlig. Den vil alltid ha i seg en blind naturkraft med elementer av hat og fiendskap.¹⁷ Krigens karakter derimot vil kunne endre seg med krigens politiske målsetting.¹⁸ *Forsvarets fellesoperative doktrine* beskriver krigens natur som væpnede konflikters natur. I doktrinen heter det at selv om væpnede konflikter har endret karakter gjennom historien og i de senere år, er det fremdeles mennesker som slåss, ikke maskiner og systemer:

*”Midlene og metodene vil også endre seg fra konflikt til konflikt, men det er samtidig mulig å snakke om konflikters varige natur, der faktorene friksjon, usikkerhet og kaos, fare og stress alltid opptrer.”*¹⁹

Av dette kan man utlede at militær kultur vil variere avhengig av institusjonelt nivå. På overordnet nivå, hvor man må legitimere sin oppdragsutførelse overfor styresmaktene, vil man kunne ha en politisk og ideologisk påvirket militær kultur, mens man på avdelingsnivå, hvor man står direkte overfor krigens blinde naturkraft, vil kunne finne en funksjonelt påvirket kultur. I direkte kontakt med en motstander er det mye som taler for at det er verdier, holdninger og egenskaper som gir militær effektivitet og som verdsettes.

Huntington poengterer videre at soldatgjerningen er en profesjon.²⁰ En profesjon skiller seg, ifølge Huntington, fra et vanlig yrke ved at den profesjonelle besitter særkunnskap for å kunne utføre en spesiell samfunnsoppgave til beste for samfunnet. De spesielle kjennetegnene ved en profesjon er dens ekspertise, ansvar og interne samhold, eller identitetsbevissthet. For soldatens del består ekspertisen i å kunne gjennomføre operasjoner, eller administrere statsmonopolisert voldsutøvelse på samfunnets vegne. Ansvar ligger for soldaten i å alltid ivareta Forsvarets samfunnsviktige oppgaver til samfunnets beste på tross av eventuelle personlige belastninger. Internt samhold og identitetsbevissthet oppstår dels gjennom felles langvarig og krevende profesjonsspesifikk utdanning, og dels gjennom den eksklusivitetsfølelse offiserene opplever gjennom sin eksklusive rett til å ivareta samfunnets sikkerhet.

Huntington fremhever profesjonalitet som det som skiller dagens soldater fra tidligere tiders krigere. Soldatene er ikke lenger bare profesjonelle i betydningen av at de mottar lønn som ansatte i Forsvaret, men også fordi de tilfredsstiller en profesjons krav til ekspertise, ansvar og identitetsbevissthet.

Krigrerkulturen er ment å omfatte de verdier, holdninger, egenskaper og regler for opptreden som er nødvendige for å kunne møte krigens krav:

*”The hard values of the battlefield”.*²¹

¹⁷ Clausewitz, Carl von (1991): *Om kriget*. Stockholm: Bonniers, s 44

¹⁸ Ibid, s 45

¹⁹ Forsvarsstaben (2007): *Forsvarets fellesoperative doktrine*. Oslo: Forsvarsstaben, s 75

²⁰ Huntington, Samuel P. (1957): *The Soldier and the State*. Cambridge, MA: Belknap Harvard, s 7-18

²¹ Buckingham, David W. (1999): *The Warrior Ethos*. Newport, RI: Naval War College, s 1

I vestlig militærfaglig og historisk litteratur synes det å herske bred enighet om hvilke soldategenskaper og holdninger som gir militær effektivitet stilt ansikt til ansikt overfor en motstander. Shannon French presenterer et representativt utvalg av de krigerverdiene som tradisjonelt har preget vestlig krigerkultur ifølge litteraturen.²² I sin gjennomgang av tradisjonelle krigerverdier trekker hun frem mot, lydighet, disiplin, lojalitet, intelligens, ære, tapperhet, offervilje, plikt og samhold. Vikingene er inkludert i hennes studie. Norsk krigerkultur, fra vikingtiden er en del av den vestlige krigertradisjonen. Ifølge norsk forsvarstradisjon har nordmenn alltid vært gode krigere. En soldat måtte alltid oppfylle tidens soldatideal:

”Store fordringer stilledes i de dage til den, som skulde bli antat som krigsmand. Han skulde ha ’et haardt og bredt bryst, levende og klare øine, store hænder og knokler, store ben og lemmer, store og haarde sener’.” (Angel 1906)²³

Fortsatt er mange opptatt av det generelle forholdet mellom militærmakten og samfunnet, og hvordan samfunnet skal kunne kontrollere at militærmakten på den ene siden er funksjonell og på den andre siden i takt med samfunnets liberale verdier.

Boken *Handbook of the Sociology of the Military* gir en meget god oversikt over hvilke temaer som i dag opptar samfunnsforskerne med hensyn til militærmakten.²⁴ Mye av den senere forskningen er opptatt av organisasjonskulturen i Forsvaret. Vinklingen er gjerne rettet mot spesielle gruppers forhold i organisasjonen. Minoritetene i Forsvaret er viet mye oppmerksomhet. Mange er også opptatt av utvikling og transformasjon av Forsvaret i forbindelse med nye typer oppdrag og konflikter. Utviklingen av den militære profesjonen får også stor oppmerksomhet. Et siste tilskudd til forskningen på dette området er Torunn Laugen Haalands doktorgradsarbeid.²⁵ Hun tar for seg utviklingen av norske soldaters selvforståelse og rolleoppfatning etter den kalde krigen. Bård Mæland berører også norske soldaters rolleoppfatninger i den nye typen konflikter i sitt arbeid om norsk soldatmoral i Kosovo.²⁶ Rolleoppfatninger, profesjonsforståelse og identitet er nært knyttet til kulturen. Rolleoppfatninger og profesjonsidentitet sier mye om holdninger og verdsettelse.

I skarp kontrast til de akademiske miljøene, finnes fortsatt de som hardnakket hevder at krigerkultur og kriger - etos er absolutte verdier for militærmakten.²⁷ Krigeren som rollemodell er heller ikke helt død.²⁸ Et mellomstandpunkt kan være å betegne den militære kulturen som en *Janus-kultur*, med en *varm* og en *kald* side. I dette ligger at militærmakten må beherske både kamp- og hjelpearbeiderrollen.²⁹

2.3 Rettferdig krig – tradisjonen

Siden forsvar av eget territorium tradisjonelt er blitt betraktet som moralsk uangripelig, stiller innblanding i andre suverene staters indre anliggender særlige krav til den moralske

²² French, Shannon (2005): *The Code of the Warrior*. Lanham: Rowman & Littlefield

²³ Angell, Henrik (1906): *Norges krigshistorie*. Kristiania: Grøndahl & Sønns Folag, s 6

²⁴ Caforio, Guisepe (2006): *Handbook of the Sociology of the Military*. New York: Springer

²⁵ Haaland, Torunn Laugen. 2008. *Small Forces with a Global Outreach*. Oslo: Unipub.

²⁶ Mæland, Bård (2004): *Skadeskutt idealisme*. Bergen: Eide forlag.

²⁷ Buckingham, David W (1999): *The Warrior Ethos*. Newport, RI: Naval War College.

²⁸ Henriksen, Rune (2007): Warriors in Combat – What Makes People Actively Fight in Combat? *The Journal of Strategic Studies*, Vol. 30, No. 2: s 187 – 223

²⁹ Soeters, Joesepe L., Donna J. Winslow and Alise Weibull (2006): Military Culture. I: Caforio, Guisepe (ed.). *Handbook of the Sociology of the Military*. New York: Springer, s 245

begrunnelsen. For å sikre at den moralske siden ved intervensjon på humanitært grunnlag blir ivaretatt, har man fra vestlig side igjen trukket frem middelalderens rettferdig krig-tradisjon.³⁰

I henhold til rettferdig krig-tradisjonen bør man ha en ubestridt legitim autoritet, en rettferdig grunn og rett intensjon for å kunne intervensjon i en annen stats indre anliggender. Videre er det vesentlig at intervensjonen står i forhold til det man ønsker å oppnå, at den er siste utvei og at den har et rimelig håp om å lykkes. Selv om alle disse kriteriene er oppfylt før intervensjon, må også den militære del av operasjonen oppfylle rettferdig krig-tradisjonens retningslinjer for krigføring slik disse er nedfelt i krigens folkerett.

Innføring av rettigheter ved hjelp av våpenmakt kan synes som et paradoks. En intervensjon for innføring av menneskerettigheter stilles i et svært uheldig lys dersom intervensjonsstyrken bryter, eller diskriminerer de samme rettighetene den påstår å kjempe for. Særlig i dagens mediasamfunn vil brudd på krigens folkerett, eller misforhold mellom mål og midler, få vidtrekkende konsekvenser som kan undergrave hele det moralske grunnlaget for intervensjonen. Intervensjon for demokrati og universelle menneskerettigheter er en hårfin balansegang som krever human krigføring. Den fordrer at de rettighetene den tar sikte på å innføre ikke brytes under prosessen.

Individets ukrenkelighet og høye verdi har påvirket samfunnets generelle innstilling til risiko. Sikkerhet står i høysetet på de fleste samfunnsområder. I takt med den generelle velstandsøkningen har samfunnet fjernet seg mer og mer fra fenomener som krig, fare og livets realiteter.³¹ Dagens vestlige samfunn er påfallende opptatt av å unngå risiko på alle samfunnsområder.³² Dette gjelder også for bruk av militærmakt. De samme tendenser gjør seg gjeldende i det norske samfunnet. Den politiske risiko ved å involvere norske militære styrker er alltid gjenstand for grundig vurdering. Siden det er et mindre antall av statens borgere som direkte identifiserer seg med, eller forstår, de ikke-eksistensielle utenriks- eller sikkerhetspolitiske målene militærmakten settes inn for, er tapstoleransen i samfunnet generelt lav. Individet er høyt respektert og verdsatt. Selv ikke soldater er i dag forventet å oppsøke risiko, eller dø. Dersom en soldat faller i internasjonale operasjoner, er avisenes overskrifter preget av at dette er en ufattelig tragedie.

Enkeltindividets stilling, og dets krav på beskyttelse har fått sentral oppmerksomhet i den folkerettslige utviklingen etter den andre verdenskrigen. Menneskelige lidelser har fått stadig større betydning innen sikkerhetspolitikken etter den kalde krigen.³³ De internasjonale menneskerettighetene har erstattet nasjonalismen som den nye ideologien for å rettferdiggjøre bruk av militærmakt. Menneskerettighetene anses i dag som grunnleggende og universelle. De anses derfor å stå over nasjonal lovgivning. Menneskerettighetene gir enkeltmennesket fordeler i forhold til staten og er rettigheter mennesket har automatisk i kraft av å være menneske. Det er altså ikke nødvendig å gjøre seg fortjent til dem. De internasjonale menneskerettighetene er nedfelt i Verdenserklæringen om menneskerettighetene. Den ble vedtatt av FNs generalforsamling 10. desember 1948 og er siden utviklet gjennom en rekke spesialkonvensjoner.³⁴ Imidlertid blir rettigheter uten plikter meningsløst. Rettigheter som ikke forankres i andres forpliktelser, blir bare fromme ønsker. Rettighetstenkningen forutsetter derfor

³⁰ Syse, Henrik (2003): *Rettferdig krig?* Oslo: Aschehoug.

³¹ Coker, Christopher (2001): *Humane Warfare*. London: Routledge.

³² *Ibid* s 53

³³ Forsvarsdepartementet (2004): *Styrke og relevans*. Oslo: Forsvarsdepartementet, s 26

³⁴ Bergem, Knut V. & Kalsen, G. M. & Slydal, B. (red) (2004): *Menneskerettigheter*. Oslo: Humanist forlag, s 14

plikten som grunnlag. En rekke vestlige land, deriblant Norge, har påtatt seg oppgaven med å forsøke å virkeliggjøre de universelle menneskerettighetene på det globale plan.

Forutsetningene for human krigføring er nedfelt i krigens folkerett og i den militære kulturen. I *Forsvarets fellesoperative doktrine* skisseres militære operasjoners rettslige ramme.³⁵ Her fremkommer det at folkeretten og menneskerettighetene legger premissene for bruken av militærmakt. Forsvarssjefen har på bakgrunn av disse fastsatt 10 soldatregler, som i form av et soldatkort skal hjelpe soldaten til å overholde reglene.³⁶

Soldater mottar i dag mer undervisning i krigens folkerett og etikk enn noen gang tidligere.³⁷ Tanken er at holdninger og verdier, samt kjennskap til krigens regler, skal bidra til å øke soldatenes refleksjonsnivå og evne til å handle rett og riktig. Gjennom fokus på rettferdig krigstradisjonen synes det mulig å kombinere holdninger med kjennskap til regler. Kombinasjonen er nyttig. Holdninger vil alltid ligge i bunnen, og ideelt sett styre individets handlinger også når ingen ser og muligheten for straff er fraværende. Regler styrer hva individet gjør gjennom trusler om sanksjoner ved regelbrudd. Imidlertid forutsettes det at regelbruddet oppdages. Følgelig har reglene mindre kraft, dersom individet tror seg å kunne komme ustraffet unna regelbrudd. Holdninger er en vesentlig del av militær kultur.

2.4 Den velfungerende offentlighet

Mie Femøe Nielsen beskriver i kapittelet *Habermas og den borgerlige offentligheten* ideen om den velfungerende offentlighet. Habermas, som var fascinert og inspirert av antikkens filosofer og av den hellenistiske modell for demokrati, framsatte en ide om at et legitimt politisk styre burde bygges på at samtaler og diskusjoner skal kunne foregå i et fritt rom. Han skilte mellom samtaler i familielivets intim- og privatsfære og samtaler hos statsmakten, for eksempel hos kongen og regjeringen.³⁸ Den offentlige sfære skulle ikke være en del av det private eller av staten, men befinne seg et sted midt imellom. Og midt i mellom skulle altså politikk diskuteres. Det ble satt tre forutsetninger for at denne sfæren kunne oppstå. For det første skulle alle mennesker kunne delta i diskusjonen med like forutsetninger for å bli hørt. For det andre skulle man stille spørsmål ved situasjoner som tidligere ikke hadde blitt diskutert, for så å føre argumenter for og imot, før man kunne oppnå en allmenn enighet. Og for det tredje forutsatte man at deltakerne i diskusjonen hadde et felles ønske om å nå fram til sannheten gjennom å føre det opplyste resonnement.³⁹ Den velfungerende offentligheten blir en utopi for hvordan et demokrati burde fungert, skriver Femøe Nielsen og understreker dermed Habermas egen beskrivelse om at denne type offentlighet ikke lenger eksisterer.⁴⁰ Den velfungerende offentligheten trekker altså på ideen om at alle skal kunne delta og at man ved å føre det opplyste resonnement kan komme fram til felles enighet.

Mediene er en viktig garantist for det norske folkestyret. En avgjørende byggestein for at pressen skal kunne lever på sitt samfunnsoppdrag, er redaktørinstituttets uavhengighet. Uten en uavhengig rolle, er det ikke mulig å være eller fremstå som "samfunnets vaktbikkje" og et korrektiv til øvrige maktfaktorer i samfunnet. Redaktørene er gitt mandat og myndighet av utgiver/eier til å lede den redaksjonelle virksomhet fullt og helt. Dette er slått fast i Redaktørplakaten, som ble etablert i 1953 og siste gang revidert i 2004. Her heter det blant annet:

³⁵ Forsvarets stabsskole (2007): *Forsvarets fellesoperative doktrine*. Oslo: Forsvarstaben, s 33-39

³⁶ Ibid, s 36

³⁷ Ringsby, J. I. (2006): *Fra fine ord til praktisk oppdragsløsning*. Hærstaben. *Trening for operasjoner II*.

³⁸ Femøe Nilsen (2000): s 55-59

³⁹ Ibid s 60

⁴⁰ Ibid s 65

”En redaktør skal alltid ha frie mediers ideelle mål for øye. Redaktøren skal ivareta ytringsfriheten og etter beste evne arbeide for det som etter hans/hennes mening tjener samfunnet.” (Redaktørplakaten)

Boken *Krig, rett & retorikk* av Jens E. Kjeldsen og Siri Meyer (red) omhandler at kunnskap om kommunikasjonsregimer lærer oss å forstå og analysere makten i tekster, bilder og institusjonelle praksiser. Men den lærer oss mer enn det. Som borger av samfunnet, og som gjerne vil være sivilisert og følge internasjonal lov, blir vi også minnet på hvor viktig det er å lytte til dissonante stemmer, spesielt de som ikke kommer til ordet når det manes til krig.

Organisasjoners kommunikasjon vanskeliggjøres ikke bare av kontekst, men også av at det ikke er en taler og ett publikum, slik det var i antikkens retorikk, men hvor taleren i en organisasjon består av mange, samtidig som publikum er vanskelig å identifisere.

Norsk offentlig utredning nr 27 - 1999, *”Ytringsfrihed bør finne sted”* er en grundig gjennomgang av ytringsfrihetens betydning i nasjonal sammenheng. Et sentralt punkt i NOU`en er å foreta prinsipielle drøftelser av interesser som kan komme i strid med ytringsfriheten. Disse interesser blir omtalt som ”andre grunnleggende interesser og verdier” herunder hensynet til nasjonal sikkerhet og rikets ytre/indre sikkerhet.⁴¹

Det er etterretningsmessig problematisk for Forsvaret at journalister i stor grad formidler sine egne opplevelser framfor ren faktainformasjon. Kompliserte forhold blir forenklet. Det finnes utallige eksempler på hvordan kildene bruker sin makt til å styre journalistenes fremstilling av nyhetene. Faren for forenkling er ekstra stor i dagens situasjon, hvor det er konkurranse mellom aktørene i media. Problemet oppstår når man presses til å være først med det siste.⁴²

Skarpere konkurranse og nye eierformer ser også ut til å revolusjonere mediens innhold og form. Når markedsprinsipper og kommersielle eiere bestemmer at inntjeningen ikke er et middel, men mål, kan de true den redaksjonelle friheten. Som alle andre samfunn er vårt fylt av motsetninger, konflikter og særinteresser. I en tid hvor informasjon har politisk, økonomisk og strategisk betydning, er det ingen grunn til å tro på idyll mellom mediene og andre samfunnsaktører. Alle aktører har informasjon de vil holde for seg selv, av mer eller mindre aktverdige grunner. Denne informasjonen står øverst på mediens ønskeliste.

Store medieprofiler som Generalsekretær Per Edgar Kokkvold i Norsk Presseforbund og sjefredaktør Harald Stanghelle i Aftenposten har ofte kommunisert offentlig om det de hevder er en manglende vilje fra Forsvarets side til å informere offentligheten. Dette er kritikkverdig, sier de. Kokkvold og Stanghelle argumenterer med at dette skyldes en gammel kultur, en ukultur i Forsvaret. Dessuten hevder de at dette er meningsløst og komisk. Hva er det som får Kokkvold og Stanghelle til å komme med slike ytringer, og er kritikken berettiget? Har pressen nødvendig grad av kompetanse til å balansere ytringsfriheten og nasjonal sikkerhet i forbindelse med militære operasjoner? Slike spørsmål og påstander fra personer med stor autoritet i samfunnet er militært sett svært problematiske, og berører Forsvarets troverdighet. Dette er alvorlig for Forsvaret uansett, uavhengig om Kokkvold og Stanghelle har rett eller ikke.

Forsvarets offisielle informasjonsstrategi sier: ”Bare der hensynet til rikets sikkerhet, operasjonssikkerhet, interne saksforberedelser og personvern gjør det nødvendig, kan informasjon unntas offentlighet.”⁴³

Fravær av sensur er ikke bare viktig for å sikre borgernes muligheter til å ytre seg, fravær av sensur i det offentlige rom er også vesentlig for at mediene skal ha tilgang til de meninger som

⁴¹ NOU 1999 nr 27: *Ytringsfrihed bør finde sted*

⁴² Ibid

⁴³ Forsvarstaben: Forsvarets informasjonsstrategi. Finnes kun i papirversjon (udatert)

ytres offentlig. Det er et viktig demokratisk prinsipp at relevant informasjon skal være tilgjengelig og at det er offentlighet omkring de viktige samfunnsprosesser. Hemmelighold i statlig og offentlig organer kan for eksempel svekke innsikten i hvordan viktige beslutninger blir truffet.

2.5 Metode

Jeg har i denne oppgaven benyttet meg av litterære kilder knyttet til masteroppgavens problemstilling. Kildene dekker spekteret faglitteratur og historisk litteratur, og omfatter bøker, artikler, oppgaver, essays og militære doktriner/reglementer og tilsvarende. Dette er litteratur som spesifikt eller generelt omhandler temaer innenfor historie, statsvitenskap, etikk, media, militærvesen og som omfattes av problemstillingen.

Mye av denne litteraturen, særlig doktrinene og reglementene, har en normativ karakter. De beskriver ikke virkeligheten slik den faktisk er, men hvordan den burde være ifølge disse forfatterne. Ideelt sett skal litteraturutvalget favne hele den tidstypiske debatten rundt emnet. Jeg har imidlertid i stor grad basert meg på noen hovedkilder.

Jeg vil i oppgavens kapittel 3 til og med kapittel 7 diskutere viktige forhold knyttet til masteroppgavens problemstilling. Ved gjennomgang av litteratur er følgende faktorer valgt for ytterligere diskusjon: Globalisering, offentlighetsprinsippet, mediene, dagens militære operasjoner og Forsvarets "nye" profesjonskultur. Dette mener jeg er faktorer som er med på å belyse Forsvarets behov for operasjonssikkerhet opp mot mediens behov for informasjon.

3 Globalisering – behov for en utvidet sikkerhetsforståelse

3.1 Trender i globaliseringen

Globaliseringen preges i særlig grad av en mer integrert verdensøkonomi. Som en følge av dette står vi overfor økende gjensidig økonomisk avhengighet internasjonalt. Samlet sett er virkningene av dette positive, med økt handel over landegrensene og en økt levestandard i en rekke land. Mange tidligere utviklingsland har fått en betydelig økonomisk vekst. Andre steder har imidlertid utviklingen bidratt til å undergrave de tradisjonelle samfunnsstrukturene. Slike motstridene utviklingstrekk kan bidra til destabilisering, rivalisering og konflikt mellom og innenfor stater, og i enkelte tilfeller til at stater og samfunn går i oppløsning.

Den demografiske utviklingen i deler av de økonomisk mest utviklede deler av verden, med fødselstall under reproduksjonsnivå, har ført til en endret alderssammensetning i befolkningen, med en sterk vekst i andelen eldre. Det motsatte er tilfellet i mange av de økonomisk minst utviklede deler av verden. Resultatet er dårligere levekår for store befolkningsgrupper i en rekke land. På sikt kan presset mot de økonomisk mest utviklede deler av verden øke ytterligere som følge av en den globale befolkningsveksten.⁴⁴

Utvikling og spredning av teknologi bidrar til å skape økonomisk vekst, og er en iboende del av globaliseringen. Samtidig har dagens avanserte teknologi gjort moderne samfunn mer komplekse og sårbare. Dette representerer en økt risiko. Spredningen av moderne teknologi globalt har også direkte konsekvenser for den internasjonale militære utviklingen. Moderne militære kapasiteter, inkludert våpensystemer med lang rekkevidde og stor potensiell virkningskraft, vil i stadig mindre grad bli forbeholdt et begrenset antall ressurssterke land.

Globalisering omfatter også den kulturelle, ideologiske, religiøse, informasjonsmessige og politiske sfære. Satelittfjernsyn, Internett, kommersialisert massekultur, økt reisevirksomhet og folkeforflytninger, tilgang på nye ideer og ny kunnskap, foruten et vell av ulike produkter og tjenester, griper direkte inn i samfunn som inntil nylig var relativt skjermet fra slik omfattende

⁴⁴ Hough, Peter (2005): *Understanding Global Security*, s 83-102

påvirkning. For en del stater eller grupper oppfattes ikke disse endringene som fremskritt, men som angrep på egen kultur, egenart og autonomi. Dette kan føre til ulike typer mottiltak overfor de aktørene som i sterkeste grad oppfattes å stå bak globaliseringen. Slike mottiltak vil kunne omfatte angrep fra internasjonal terrorisme (ikke statlige aktører), som ofte har direkte kobling til internasjonal organisert kriminalitet.⁴⁵

Ikke-statlige aktører råder over et stort spekter av virkemidler, som foruten væpnet anslag kan omfatte undergraving av lokale politiske regimers legitimitet, utpressing, informasjonsangrep, og lignende. Trusler kan oppstå og utvikle seg raskt og uten særlig forvarsel, blant annet fordi også ikke-statlige aktører kan true sikkerheten. Muligheten er tilstede for at samfunnet kan bli trukket inn i konflikter man i utgangspunktet ikke er part i, både direkte og indirekte. Flere mindre konflikter kan opptre samtidig. Større internasjonale væpnede konflikter, inkludert omfattende krig mellom stater, kan heller ikke avskrives. Motsetninger mellom stater og ulike grupper kan spre seg i nye og uventede retninger, og forårsake nye konflikter. Muligheten for at Norge eller våre allierte kan bli utsatt for angrep med masseødeleggelsesvåpen, er reell. De utfordringene og potensielle truslene vi står overfor, er flere og mer uoversiktlig enn tidligere.⁴⁶

3.2 Sikkerhetsaktørene i en globalisert verden

Norges sikkerhetsinteresser er nært knyttet til utviklingen i våre internasjonale omgivelser. En grunnleggende norsk sikkerhetsinteresse er dermed utviklingen av en internasjonal rettsorden som styrker menneskerettighetene og fred, stabilitet, sikkerhet og utvikling, både innenfor en region og i en global ramme. Norges nasjonale sikkerhet kan ikke sees isolert fra europeisk sikkerhet generelt, verken politisk, juridisk, økonomisk eller militært. Samtidig påvirker utviklingen i Europa omkringliggende områder i økende grad europeisk sikkerhet.⁴⁷

En videreføring og styrking av det transatlantiske og europeiske sikkerhetssamarbeidet, der et aktivt amerikansk engasjement i Europa fortsatt utgjør et sentralt element, er avgjørende for norsk sikkerhet. Videre er det av stor betydning at EU's rolle for europeisk og internasjonal sikkerhet, inkludert utviklingen av en egen europeisk militær evne, videreutvikles i harmoni med NATO's rolle og det transatlantiske samarbeidet, slik at EU og Nato utfyller hverandre. Denne utviklingen må fremme den samlede reelle evne til konfliktforebygging, krisehåndtering og kriseløsning, og fremme en jevnere byrdefordeling innenfor det transatlantiske fellesskap.

I en verden preget av globalisering blir også en utvidelse av den stabile sikkerhetssonen i det opprinnelige nordatlantiske området stadig viktigere. Det å knytte Russland til et tett og gjensidig samarbeid med sine omgivelser gjennom et strategisk partnerskap med institusjoner som NATO og EU, er av særlig betydning i denne forbindelse.

I det globale perspektivet er det av overordnet betydning at FN's mulighet til å håndtere internasjonale kriser og konflikter, samt å bidra til videre utvikling av den internasjonale rettsorden, styrkes, og at andre institusjoners arbeid bidrar til å understøtte FN's rolle.

Multilaterale løsninger tjener i praksis til å regulere hvordan de enkelte stater anvender sitt nasjonale handlingsrom. Internasjonale regler og normer er særlig viktig når et gjelder sikkerhet og konfliktforebygging⁴⁸. Folkeretten er her av særlig stor betydning, ikke minst respekt for FN-pakten og prinsippene for opprettholdelse av internasjonal fred og sikkerhet. FN's sikkerhetsråd har en nøkkelrolle når et gjelder å legitimere tiltak mot stater og eventuelt andre aktører som truer fred og sikkerhet. Samtidig er retten til selvforsvar direkte nedtegnet i FN-pakten artikkel

⁴⁵ Ibid: s 231-240

⁴⁶ Ibid: s 61-81

⁴⁷ Disen, Sverre (2005): *Mot et allianseintegrert forsvar: Mot et avnasjonalisert forsvar?*

⁴⁸ Hough, Peter (2005): *Understanding Global Security*, s 1-20

51⁴⁹. Atlanterhavspaktens artikkel 5 (kollektivt forsvar)⁵⁰ bygger direkte på FN-paktens artikkel 51.

I fremtiden vil FN fortsatt være den mest sentrale arena for koordinering og samarbeid for å møte de sikkerhetsutfordringer verdenssamfunnet kan bli stilt overfor. FN har, med basis i erfaringer fra 1990 tallet, utvidet sitt konsept for fredsoperasjoner⁵¹.

FN makter ikke selv å gjennomføre alle de fredsoperasjoner som det har vært nødvendig å etablere i arbeidet for internasjonal fred og sikkerhet. Fra FN`s side har det vært ønskelig at regionale organisasjoner som EU og NATO har påtatt seg et større ansvar, og FN har i en rekke tilfeller gitt mandat til operasjoner der medlemslandene eller regionale organisasjoner står for den faktiske gjennomføringen, som for eksempel i Irak, Afghanistan og på Balkan. Gjennom en slik arbeidsdeling kan regionale organisasjoner som NATO og EU avlaste FN, og derved styrke FN`s rolle og handlekraft. På denne måten sikres den folkerettslige forankringen, samtidig som FN ikke må stå direkte ansvarlig for operasjoner organisasjonen ikke har ressurser til, kommandostruktur eller apparat for å gjennomføre. Operasjoner som ledes av FN, og operasjoner som gjennomføres med et FN-mandat på vegne av verdensorganisasjonen, står derfor ikke i et motsetningsforhold, snarere tvert imot. Begge deler dreier seg om å støtte FN`s arbeid for internasjonal fred og sikkerhet.

3.3 Etterretning - og sikkerhetstjeneste i en globalisert verden

Å forebygge krig og fremveksten av ulike trusler mot kollektiv sikkerhet innebærer følgelig andre tiltak og kompetansebehov enn tidligere. Vår sikkerhet kan ikke ivaretas gjennom en ensidig fokusering på konvensjonelt forsvar av det norske territoriet. Risikobildet tilsier derimot at kollektiv sikkerhet best ivaretas gjennom å bidra til fred, stabilitet og en gunstig internasjonal utvikling, for på den måten å redusere risikoen for kriser, konfliktspredning, væpnet konflikt og krig – innbefattet internasjonal terrorisme. Det er derfor viktig at også Norge har et variert utvalg av sikkerhetspolitiske virkemidler å spille på for å bidra til så vel nasjonal som internasjonal sikkerhet.⁵²

Det utvidede sikkerhetsbegrepet er tett knyttet til den irreversible globaliseringsprosessen som har grepet stadig mer om seg etter den kalde krigens epoke. Denne prosessen representerer et politisk oppbrudd fra nasjonalstatens faste rammer: Forestillingen om stater med klart definerte og kontrollerte grenser med tilhørende homogene samfunn hvor Forsvaret sikrer de ytre grenser og Politiet sikrer indre stabilitet, blir stadig vanskeligere å forsvare.

Med dette perspektivet på internasjonal sikkerhet, blir det stadig vanskeligere å betrakte det som utspiller seg i verden, bare som en lokalt begrenset hendelse. Globaliseringens talsmenn sier at alle oppfinnelser, fremskritt og katastrofer berører hele verden, og at statene derfor må reorientere og omstrukturere sine organisasjoner og institusjoner langs akse lokalt-globalt.

For Norge betyr dette at trusler mot landets ytre grenser ikke lenger er spørsmål om forholdet til Russland, men må også betraktes i et utvidet globalt perspektiv. Globaliseringens mulige negative konsekvenser for stabiliteten i Europa og for samarbeidet i NATO kan lett påvirke Norges sikkerhet.

⁴⁹ FN-Pakten

⁵⁰ Atlanterhavspakten

⁵¹ United Nations Development Programme (1994): "New Dimensions of Human Security" i *Human Development Report*. New York and Oxford.

⁵² Forsvarsdepartementet (2004): *Styrke og relevans*. Oslo: Forsvarsdepartementet.

Etterretnings- og sikkerhetstjenestens virksomhetens rolle er å bidra til best mulig oversikt over og kunnskap om partene i et definert interesseområde og interesseområde i seg selv.

*”Terrengets former er til hjelp i krigføring. Å finne ut av fienden og styre seieren, å gjøre sine overlegninger om skar og kløfter, det fjerne og det nære, dette er den øverste generalens vei. Den som forstår det og anvender det i krig, vil være sikker på å seire. Den som ikke forstår det og anvender det i krig, vil være sikker på å tape.”*⁵³

Samlet sett er virkningene av globaliseringen i overveiende grad positive. Den har skapt nye muligheter og bidratt til viktige fremskritt, både teknologisk, økonomisk, politisk og kulturelt. Det internasjonale samarbeidet er blitt styrket som en følge av at verdens nasjoner har sett sine interesser best tjent med dette, som et svar på behovet for å løse problemer i fellesskap. Denne ”frie flyten” av personell, informasjon og teknologi kan utnyttes til å skaffe seg tidlig kunnskap om trender, utvikling, teknologi og trusler som kan være av sikkerhetsmessig interesse. Globaliseringen stiller store krav til tjenestenes kompetanse og spesielt språk, teknologi, sosiologi og religions-/kulturforståelse er viktig. Dette er alle krevende områder som tjenestene vil bruke lang tid på å bygge opp. Mulighetene vil være i kontinuerlig endring. Det vil være viktig å utarbeide regler for hvordan nye muligheter skal anvendes for ikke, i den beste hensikt, skade andre områder som er viktige for samfunnet.

Norges situasjon i dag preges av at den omfattende eksistensielle trussel (Russland) er erstattet av uforutsigbarhet med hensyn til de sikkerhetsutfordringer vi kan bli stilt overfor. Dette gjelder også potensielle sikkerhetsutfordringer i Norges egne nærområder, der nordområdenes strategiske betydning og ressursforvaltning i store havområder fortsatt vil utgjøre sentrale rammebetingelser. Det vil være uforsvarlig å ikke forholde seg til Russland i nord. Spesielt situasjonen innen Olje/gass, Russland Nordflåte (behov for sikring) og de uavklarte grenselinjeproblemene kan en gang i fremtiden skape sikkerhetsutfordringer for Norge og for resten av verden. Bilateralt utarbeidede og vedtatte Lover og regler for havområdene i nord vil derfor øke sikkerheten.

Globalisering handler om å bo i et globalt samfunn. Verdens nasjoner er blitt avhengige av hverandre som en konsekvens av teknologiske fremskritt. Viktige kommunikasjonsmidler, fra telefon til Internett, har bundet verdens nasjoner tettere sammen politisk, økonomisk, kulturelt og miljømessig. Ikke alle aktørene i den globale verden har edle hensikter og de vil utnytte globaliseringens muligheter til egen personlig berikelse⁵⁴. Den enkelte borger i samfunnet er ikke i stand til å se alle disse sårbarhetene og det kan synes som det er en forventning om at man blir orientert om farer. Etterretnings- og sikkerhetstjenesten må derfor rutinemessig og i ved spesielle episoder/trender orientere samfunnet om nye sikkerhetsutfordringer. Dersom dette gjøres skaper tjenestene seg legitimitet i befolkningen som igjen gjør arbeidsforholdene enklere. Nyttig informasjon til samfunnet vil normalt medføre at den enkelte vil rapportere tilsvarende nyttig informasjon tilbake (følelse av å være med på laget).

I en krisesituasjon, hjemme som ute, vil forventningene i det sivile samfunn i stor grad være at samfunnet skal fungere mest mulig normalt, samtidig med at kriser håndteres, også ved bruk av militære midler. Moderne konflikter utspiller seg i liten grad mellom velorganiserte militære styrker som utkjemper slag på en avgrenset slagmark⁵⁵. Dette gjør at skille mellom fred, væpnet konflikt og krig er blitt mindre tydelig enn før. Krisesituasjoner stiller store krav til koordinering mellom tjenestene. Krav til informasjonsutveksling er ekstremt stort og denne informasjonen må komme rask samt regelmessig mens krisen varer. Tjenestene vil her havne mellom to stoler der krav om hemmelighet og behov for informasjon til samfunnet/den enkelte vil utkrystallisere

⁵³ Bøkman, Harald (1999): *Kunsten å krige, etter Sun Zi*. Oslo: Gyldendal Forlag, kapittel 6

⁵⁴ Junaid, Shahwar (2005): *Terrorism and Global Power Systems*, s 128-137

⁵⁵ Hough, Peter (2005): *Understanding Global Security*, s 21-59

seg. Den senere tid har etterretnings- og sikkerhetstjenestens observert at stadig mindre informasjon kan holdes hemmelig. Samfunnet og den enkelte har behov for selv å danne seg et inntrykk av hva som foregår. Dersom ikke tjenestene selv gjør dette vil andre aktører bibringe informasjon som ikke nødvendigvis er sann. Da kan allerede skaden ha skjedd og det skal utrolig mye informasjon til for å snu det bilde som har blitt etablert. Tilliten til tjenestene kan skades og legitimiteten i befolkningen endres til det negative. Informasjonsstrategi og kapasitet for å presentere sann informasjon er en stor utfordring for etterretnings- og sikkerhetstjenestens i dag.

Før kunne etterretnings- og sikkerhetstjenesten gjemme seg bak hemmelighold, men nye aktører på den internasjonale arena gjør dette vanskelig i dag. Samfunnet og befolkningen stiller krav om relevant informasjon for selv å danne seg et inntrykk av årsakssammenhengen. Dersom informasjonen kringkastes for sent kan legitimiteten til etterretnings- og sikkerhetstjenestens bli undergravd. Viktigheten av å presentere relevant informasjon raskt er etter min mening meget vesentlig for at befolkningen skal opparbeide seg den nødvendige tillit til etterretnings- og sikkerhetstjenesten. Uten tillit har slike tjenester ingen legitimitet i dag.

3.4 Delkonklusjon

Fravær av konflikt mellom stormaktene legger grunnlag for et dypere og mer effektivt internasjonalt samarbeid, men åpner også for nye og mer sammensatte utfordringer. Nye problemstillinger og aktører har kommet i forgrunnen.

Dette medfører et kontinuerlig behov for omstilling for løse nye kompliserte oppgaver for de organisasjoner som skal håndtere internasjonal sikkerhet. Ikke minst har regionale konflikter blitt en sentral utfordring hvor det stilles store krav til virkemidler og til arbeid med å finne varige løsninger på sikkerhetsproblemene.

Det internasjonale samfunns arbeid for fred og sikkerhet har som mål at konflikter skal løses på annen måte enn gjennom bruk av vold, først og fremst gjennom bruk av FN og i tråd med folkeretten. Denne tilnærmingen er en bærebjelke i den Norske regjeringens utenriks- og sikkerhetspolitikk, der FN er det viktigste globale samarbeidsorgan.

Globaliseringen innebærer at alt det vi gjør og må forholde oss til, i stadig større grad blir grenseløst i sine forskjellige dimensjoner, som økonomi, informasjon, mediene, økologi, teknikk, transkulturelle konflikter og statsborgerskap.

Begrepet internasjonal sikkerhet inneholder en rekke dimensjoner som påvirker hverandre. Selv om den tradisjonelle militære dimensjonen er tonet ned og faren for storkrig i dag er svært liten, utgjør fortsatt den militære dimensjonen et viktig aspekt av internasjonal sikkerhet på grunn av de store konsekvensene væpnede konflikter kan medføre.

De ikke-militære aspekter av den internasjonale sikkerheten inkluderer forhold som terror, miljøforringelse, overutnyttelse av og konkurranse om ressurser, organisert kriminalitet og større gap mellom rikdom og fattigdom lokalt og globalt. Disse aspektene representerer store utfordringer i seg selv, men er også viktige fordi de kan øke faren for væpnede konflikter. I denne forbindelse representerer ikke minst faren for spredning av masseødeleggelsesvåpen en alvorlig utfordring.

4 Offentlighetsprinsippet

4.1 Offentlighet

I moderne stater er borgerne tilkjent en radikal form for frihet. Alt som ikke uttrykkelig er forbudt, er tillatt. En politikk som baserer seg på eksklusjon av noen fra det offentlige ordskifte, er ganske enkelt ikke legitim. Alle har rett til å bli hørt, også de som ikke bøyer seg for fornuftige argumenter. Det er i offentligheten, lokalisert i det sivile samfunn, at alle i prinsippet

kan delta på lik linje i en debatt uten grenser. Den frie meningsdannelse, godt sponset av nye media, dramatiserer og er stundom ganske vill og utemmet. Likevel evner den ofte å sette nye ting på dagsorden og gjøre klart hva som er uakseptabelt. Offentligheten er en test på rettferdighet. Det som ikke kan sies offentlig kan ikke ha noen gyldighet.⁵⁶

4.2 Rettsikkerhet

Opprinnelig ble rettsikkerhetshensyn anført som begrunnelse for å gjennomføre offentlighetsprinsippet i forvaltningen. Kravene til rettsikkerhet i forvaltningen innebærer blant annet at saksbehandlingen skal bygge på prosedyreregler som er fastsatt i eller i medhold av lov, at myndighetsorganene har nødvendig hjemmel for sine inngrep, at offentlig myndighet ikke misbrukes for å tjene utenforliggende hensyn eller formål, og at myndighetenes avgjørelse skal være forutberegnelige og ikke vilkårlige eller medføre usaklig forskjellsbehandling. Forvaltningskomiteen antok i 1958 at offentligheten ville ”virke ansporende, styrke saklighet og objektivitet og øke tilliten til forvaltningens vedtak”. På dette tidspunktet hadde man verken noen forvaltningslov eller noen lov om Stortingets ombudsmann for forvaltningen.

Rettsikkerheten ivaretas i dag først og fremst gjennom andre regler enn offentlighetsloven. Allmennhetens rett til dokumentinnsyn har likevel betydning i rettsikkerhetssammenheng. Slik jeg ser det kan partene i en forvaltningssak ha behov for innsyn i dokumentene i andre saker enn sine egen, f.eks for å bli kjent med forvaltningspraksis eller vurdere om det foreligger usaklig forskjellsbehandling. Interesserte uten partsstilling etter forvaltningsloven må bygge krav om dokumentinnsyn på offentlighetsloven. Jeg mener at offentligheten kanskje kan øke muligheten for ensidig press på forvaltningen, men et kritisk søkelys fra media eller organisasjoner kan utvilsomt bidra til å sikre respekten for legalitetsprinsippet og fastsatte prosedyreregler og forhindre myndighetsmisbruk, både generelt og i den enkelte sak.⁵⁷

4.3 Demokratihensyn

Informasjon er en forutsetning for at borgerne skal kunne påvirke forvaltningen gjennom offentlig debatt, og tilgang på informasjon vil kunne anspore stadig flere til å engasjere seg i saker av felles interesse. Jo bedre allmennheten er informert om enkeltsaker, og jo bedre kunnskap folk flest har om regelverk og forvaltningens arbeidsmåter, desto større er påvirkningsmulighetene. Åpenhet i forvaltningen om enkeltsaker kan således være et utgangspunkt for brede diskusjoner om overordnede samfunnsproblemer.⁵⁸

Åpenhet i forvaltningen gir grunnlag for demokratisk kontroll med forvaltningen utover den enkelte sak og utover den kontroll som utføres av Stortinget selv eller dets fagkomiteer, Riksrevisjonen, Stortingets ombudsmann for forvaltningen og andre kontrollorganer. I praksis utøves denne kontrollen først og fremst via pressen og andre media. Åpenhet og innsyn kan f.eks avsløre personlig svikt eller sviktende rutiner, og føre til at lignende saker i fremtiden håndteres på en mer betryggende måte. Forvaltningsvirksomhet bygger blant annet på lovfestede bestemmelser og ulovfestede prinsipper som skal motvirke myndighetsmisbruk. En helt generell saklighetsnorm for alle avgjørelser går ut på at offentlige tjenestemenn ikke skal la seg lede av personlige sympatier eller av tanke på egen eller nærståendes fordel. Offentlighetsprinsippet må gjennom sin kontrollfunksjon antas å være et helt sentralt bidrag til etterlevelse av denne grunnnormen. Hos våre myndighetsorganer er offentlighetsprinsippet altså med på å motvirke korrupsjon eller ulike former for myndighetsmisbruk.⁵⁹

⁵⁶ Justis- og politidepartementet (1999: september): *Ytringsfrihed bør finde sted* (NOU 1999:27). Oslo: Statens forvaltningstjeneste

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Bernt, Jan F & Hovde, H. (2009): *Offentlighetslova – med kommentarer*. Bergen: Fagbokforlaget

⁵⁹ Ibid s 5-19

Offentlighetsprinsippet bygger på det syn at allment innsyn i beslutningsprosessene er en forutsetning for god og demokratisk myndighetsutøvelse og forvaltning av samfunnets fellesverdier. Bestemmelsene om offentlig innsyn har tradisjonelt vært rettet mot staten, fylkeskommunene og kommunene, og sikrer allmenn offentlighet gjennom rettigheter som enhver kan påberope seg. Men det er pressen og andre media som etter hvert er blitt de viktigste brukerne av disse rettighetene. Gjennom bestemmelsene i Grunnloven §100 om ytrings- og trykkefrihet er pressen og andre sikret retten til fri formidling av de opplysningene man får tilgang til blant annet gjennom offentlighetsprinsippet. Mangfoldet og dynamikken i utviklingen av ny informasjonsteknologi har ført til nye kommunikasjonsformer og nye massemedier, noe som har skapt nye utfordringer for utviklingen og vedlikeholdet av offentlighetsprinsippet.

4.4 Statlig informasjonsstyring

Det finnes prinsipielle og praktiske forskjeller mellom statlige informasjonspolitikk og offentlighetsprinsippet. Mens offentlighetsprinsippet forutsetter at den som ønsker innsyn selv tar initiativ for å nytte innsynsretten, går informasjonspolitikken lenger gjennom en generell aktiv informasjonsinnsats overfor publikum uten at det forutsettes en henvendelse fra allmennheten. En annen forskjell er at offentlighetsprinsippet overlater valget av hva et skal gis innsyn i til den enkelte borger, mens statlig informasjonspolitikk gir offentlige organer mulighet til selv å velge hva slags informasjon som skal formidles til allmennheten. Videre har informasjonen som frigjøres som ledd i statlig informasjonsvirksomhet tradisjonelt vært mindre detaljert og mer generell enn det som fremgår av dokumenter i enkeltsaker.⁶⁰

4.5 Offentlighetsloven – offentlighet kontra adgang/plikt til å unnta offentlighet

Hovedregelen i offentlighetsloven er at Forsvarets saksdokumenter er offentlige, jfr §2. Unntak fra offentlighet krever særskilt hjemmel i bestemmelsene som er gitt i lov eller i medhold av lov. Dersom et dokument ikke er omfattet av et slikt lovforankret unntak, er dokumentet offentlig. Loven medfører derfor at det ikke er rom for å unnta et dokument fra offentlighet på rent skjønnsmessig grunnlag. Forsvaret kan ikke nekte en person innsyn bare fordi Forsvarets ledelse eller dets tjenestemenn finner det mest hensiktsmessig at dokumentet ikke offentliggjøres.⁶¹

Offentlighetsloven §2 pålegger Forsvaret en rettslig plikt til å vurdere om det skal utvises meroffentlighet. I dette ligger at Forsvaret skal vurdere muligheten for å gi innsyn i et dokument helt eller delvis, selv om dokumentet etter offentlighetsloven kan unntas offentlighet. Bakgrunnen for Forsvarets plikt til av eget tiltak å vurdere meroffentlighet er at lovens unntakshjemler ofte rekker lengre enn det reelle behovet for unntak tilsier. Plikten til å vurdere meroffentlighet gjelder bare i forhold til dokumenter som kan unntas offentlighet. Hvis et dokument inneholder opplysninger som er underlagt lovbestemt taushetsplikt, er meroffentlighet utelukket så langt taushetsplikten rekker. I vurderingen av om det skal utvises meroffentlighet, skal Forsvaret vurdere hvor sterkt de hensyn som har begrunnet den aktuelle unntakshjemmelen gjør seg gjeldende i det aktuelle tilfellet, og hvilke hensyn som taler for å avgjøre om innsyn bør gis. Det bør også legges vekt på hvor stor allmenn interesse det er for spørsmålet som dokumentet omhandler. Dersom dokumentet gjelder en sak av stor allmenn interesse, er dette et moment som taler for å utvise meroffentlighet.⁶²

Offentlighetsloven §5a fastslår at opplysninger som er undergitt taushetsplikt i lov eller i medhold av lov, er unntatt fra offentlighet. §5a fastslår at det er forbudt å gi innsyn i taushetsbelagte opplysninger. Å utlevere opplysninger til utenforstående, kan medføre straff etter straffeloven §121. Slik jeg ser det sier Offentlighetsloven ikke noe om hvilke opplysninger som

⁶⁰ Justis- og politidepartementet (1999: september): *Ytringsfrihed bør finde sted* (NOU 1999:27). Oslo: Statens forvaltningstjeneste

⁶¹ Ibid.

⁶² Bernt, Jan F & Hovde, H. (2009): *Offentlighetslova – med kommentarer*. Bergen: Fagbokforlaget

er omfattet av taushetsplikt. Bestemmelsene i §5a fastslår bare at dersom opplysningene er undergitt taushetsplikt ved lov eller forskrift, er det forbudt å gi utenforstående innsyn etter offentlighetsloven (for Forsvaret spesielt straffelovens §§ 90 og 91 og lov 18. august 1914 nr.3 om forsvarshemmeligheter).

Offentlighetsloven §6 gir Forsvaret en adgang til å unnta dokumenter fra offentlighet dersom dokumentet inneholder opplysninger som om de ble kjent, ville skade rikets sikkerhet, landets forsvar eller forholdet til fremmede makter eller internasjonale organisasjoner. Tre vilkår må være oppfylt for at et dokument skal kunne unntas fra innsyn etter §6:

1. Opplysningene som dokumentet inneholder, må ikke være kjent fra før.
2. Opplysningene må være av en slik art at de vil kunne medføre skadevirkninger ved offentliggjøring.
3. Skadevirkningene må gjelde forholdet til fremmede makter eller internasjonale organisasjoner eller rikets sikkerhet/landets forsvar.

Jeg mener at etter ordlyden skulle enhver skadevirkning, stor eller liten, begrunne unntak fra offentlighet. Etter ordlyden stilles det heller ingen krav til hvor stor sannsynlighet for skade skal være for at dokumentet skal kunne unntas offentlighet. Det er imidlertid antatt at det må kreves både et visst minimum av mulighet for en reell og noenlunde håndfast skade, og at skaden må være av en viss betydning.⁶³

Hvis de tre vilkårene beskrevet ovenfor er oppfylt, kan hele dokumentet unntas fra offentlighet. Jeg mener at plikten til å vurdere meroffentlighet også gjelder i forhold til §6. I en slik vurdering må de mulige skadevirkningene ved offentliggjøring veies opp mot de fordeler som innsyn kan gi, særlig for den demokratiske prosess i Norge. Slik jeg ser det, vil dette ha betydning for hvilket behov det er for å opplyse og stimulere til offentlig debatt omkring nasjonale holdninger til internasjonale spørsmål, og om hvilke posisjoner Norge bør innta.

4.6 Særlig om sikkerhetsgradert informasjon

Sikkerhetsloven⁶⁴ §11 gir regler om sikkerhetsgradering av informasjon. Dersom informasjonen medfører skadefølge for Norges eller dets alliertes sikkerhet, forholdet til fremmede makter eller andre vitale nasjonale sikkerhetsinteresser, og informasjonen må beskyttes av sikkerhetsmessige grunner, skal den graderes. Det følger av sikkerhetslovens §12 at slik informasjon er underlagt taushetsplikt. Når informasjon er gyldig gradert etter bestemmelsene i sikkerhetsloven, skal derfor opplysningene unntas fra offentlighet etter offentlighetsloven §5a, jfr sikkerhetsloven §12.

Dokumenter kan også graderes etter beskyttelsesinstruksen.⁶⁵ Denne instruksen har ikke hjemmel i formell lov og er ikke en selvstendig unntakshjemmel i forhold til offentlighetsloven. Dette betyr at gradering etter beskyttelsesinstruksen bare kan påføres dokumenter som kan unntas med grunnlag i en av offentlighetslovens unntaksbestemmelser.

Når det kommer krav om innsyn i et gradert dokument, skal det vurderes om informasjonen kan avgraderes. Hvis et annet forvaltningsorgan enn det som har gradert dokumentet får krav om innsyn, skal spørsmålet om å revurdere graderingen forelegges for det organ som har foretatt graderingen.⁶⁶ Dette gjelder også dersom man mener at graderingen er uriktig.

Forsvaret bruker for det meste Sikkerhetsloven som hjemmelsgrunnlag for å gjennomføre operasjonssikkerhet i dagens militære operasjoner.

⁶³ Ibid s 133-205

⁶⁴ Lov 20.mars 1998 nr. 10 om forebyggende sikkerhetstjeneste

⁶⁵ Beskyttelsesinstruksen fastsatt ved kgl.res. 17. mars 1972

⁶⁶ Bernt, Jan F &Hovde, H. (2009): Offentlighetslova – med kommentarer. Bergen: Fagbokforlaget

4.7 Tillit

Tillit er det bindeleddet som skaper samhørighet, tilhørighet og mental trygghet både i parforholdet, familien, vennekretsen, arbeidsplassen, nabolaget eller storsamfunnet. Det står ikke noe sted i Norges lover at norske menn og kvinner har krav på tillit eller plikt til å utvikle det vis - a` - vis sine omgivelser.

Borgerne i vårt samfunn gis mye innsyn i offentlige virksomheter. Pressen spiller her en viktig rolle. Også den forfatningsmessige balansen mellom lovgivende, utførende og rettslig maktutøvelse og de tre maktsøylenes uavhengighet fra hverandre skal sørge for at makt ikke misbrukes. Åpenhet er så å si demokratiets helt nødvendige forutsetning. Og denne åpenheten er en helt sentral forutsetning for at vi har tillitt til våre ledere og til hverandre.

Allikevel trenger også demokratiet muligheter for å forsvare seg mot ytre og indre fiender. Og dette igjen betyr nødvendigheten for å holde visse sider ved virksomheten hemmelig, unndra dem offentlig innsyn så og si.⁶⁷ De som arbeider i våre hemmelige tjenester skal vokte over vårt demokrati.

For å beskytte den nasjonale sikkerhet mot indre og ytre trusler, er det nødvendig å gi de hemmelige tjenestene tilstrekkelige fullmakter. Som i de fleste andre land, har det i Norge blitt gitt utvidede fullmakter til tjenestene etter terrorangrepene i New York 11. september 2001. Samtidig er det av avgjørende betydning at ikke økte muligheter for inngrep i borgernes privatliv går på bekostning av menneskerettighetene. Hvis de gjorde det, ville terrorister og andre som truer nasjonens sikkerhet kunne oppleve å ha vunnet en "psykologisk seier", noe som kunne styrket deres legitimitet, og svekket vår motstand mot dem. Beskyttelse og styrking av menneskerettigheter og grunnleggende demokratiske prinsipper må derfor være en viktig del av vår politiske strategi for å beskytte nasjonale sikkerhetsinteresser.

4.8 Delkonklusjon

I et liberalt demokrati som det norske og i et samfunn som vårt, der vi har som ambisjon og allment politisk program å fastholde og dyrke rettsstaten, må det gjelde faste, klare og aksepterte spilleregler. Spesielt i forholdet mellom individ og samfunn samt mellom den enkelte og gruppen. Disse normene og lovparagrafene må instituere plikter og rettigheter, både for meg og deg. Mindretallsgarantier tilhører menneskerettighetstenkningens sentrale begreper og den minste av alle minoriteter er "Det enkelte menneske".

Offentlighetsprinsippet er selve grunnfjellet for et levende demokrati – muligheten til en løpende kritisk kontroll med hvordan folkevalgte og offentlige tjenestemenn forvalter de fullmakter borgerne har gitt dem, i form av makt og myndighet og ved rådighet over våre felles ressurser.

Det vil derimot være situasjoner hvor Forsvaret (og andre forvaltningsorgan) har en plikt til å unnta informasjon fra offentligheten – for vern av vårt levende liberale demokrati.

Derfor er det viktig at det offentlige, staten, henvender seg til borgeren med respekt for integritet, for hennes eller hans private sfære og åpenhet om sine hensikter, sine krav og sine forventninger.

Tillit er ikke noe alminnelig rettskrav. Men like fullt er den en nødvendig forutsetning både for de institusjonelle løsningene og sosiale og kulturelle velvære vi streber mot og setter så stor pris på. Vi ønsker å kunne stole på hverandre også utover hva straffeloven presiserer når det gjelder svik, løgn og bedrageri.

⁶⁷ Ibid, s 133-205

5 Mediene

5.1 Dagspressen

”Medienes makt ligger i å sette dagsorden, legge premisser til rette, definere situasjoner, autorisere hva som er betydningsfullt og hvem det er verdt å lytte til. De har makt gjennom valørene i det språket de bruker, gjennom kroning av helter og gjennom avsløring og detronisering. Samfunnsdebatten er i sterkere grad sentralisert og regissert på journalistiske premisser”.⁶⁸

Makt- og demokrati utredningen 1998 – 2003 påpeker at det norske samfunnet har blitt langt mer mediefiksert i løpet av de siste tiårene. Mediene er blitt offentlighetens sentrale forum.⁶⁹

En av mediernes viktigste roller i demokratiet er å spre informasjon og kunnskap til befolkningen. Retten til å kunne formidle informasjon, retten til tilgjengelig informasjon og retten til variert informasjon er vesentlig for at demokratiet skal funger. Retten til å formidle informasjon er i stor grad knyttet til ytringsfriheten. Dette er retten den enkelte eller en gruppe personer har til å gi uttrykk for meninger og holdninger om hvilket som helst innhold både offentlig og privat. Meningsytring i det offentlige rom løftes ofte frem som et viktig offentlig ansvar, og det er her mediene spiller en viktig rolle.

En utfordring er TV som gjennom sine nyhetssendinger og spektakulære forestillinger har blitt et medium hvor moralske relasjoner mellom fremmede overføres til den moderne verden. På den ene siden har TV bidratt til å bryte ned grensene mellom landsmenn, religioner, raser og geografiske områder. På den annen side er vi blitt tilskuere til andres lidelser. Vi stilles ansikt til ansikt med deres skjebne og det opphever avstanden både sosialt, økonomisk og moralsk. Den tid som TV bruker på hvert av de moralske tilfellene de tar opp er brutalt korte. Nyheter er en sjanger der bilder tvangsorganiseres, styrt av en stoppeklokke. Befolkningen blir servert en informasjonsdiett som anses å være det vi behøver. Faktum er at det vi får vite er det som passer sjangerens visuelle kronologiske begrensinger – mediernes fremstilling av verden.⁷⁰

5.2 ”Den fjerde statsmakt”

Mediene spiller en avgjørende rolle i demokratiet ved å spre informasjon til samfunnsborgerne slik at de blant annet kan delta i viktige demokratiske prosesser. En sentral annen rolle mediene har i et demokrati er å være folkets ”vaktbikkje”. Mediene skal kontrollere myndighetene, avdekke overgrep og maktmisbruk og sikre at folkets rettigheter ikke blir krenket. Det er denne rollen som gjør at mediene ofte blir omtalt som ”den fjerde statsmakt”. På folkets vegne skal mediene overvåke andre makthavere i samfunnet. Sigurd Allern viser til at mediene som en fjerde statsmakt historisk er blitt tolket på to litt ulike måter. Den ene tolkningen legger vekt på pressens innflytelse som selvstendig opinionsmakt, den andre fremhever vaktbikkjeoppgaven ovenfor de styrende.⁷¹

Den andre tolkningen av mediene som en fjerde statsmakt legger vekt på pressens innflytelse som selvstendig opinionsmakt. I ”Rapporten om massemedier” fra den første maktutredningen karakteriserer Svennik Høyer opinionsmakten som det sentrale element. Høyer mener at begrepet fremhever at mediene øver større innflytelse på publikums holdninger enn noen annen av statens institusjoner:

⁶⁸ Østerud, Øyvind & Engelstad, Fredrik & Selle, Per (2003): *Makten og demokratiet. En sluttbok fra Makt- og demokratiutredningen*. Oslo: Gyldendal Akademisk. S 29

⁶⁹ Ibid

⁷⁰ Kjeldsen, Jens E. Og Meyer, Siri (red): *Krig, rett & retorikk – en bok om kommunikasjonsregimer*. Rethor forlag 2004.

⁷¹ Allern, Sigurd (1996): *Myten om den fjerde statsmakt*. Fredrikstad: IJ-rapport 3/96.

”Med sin kontroll over den offentlige meningsdannelsen kan pressen endre handlingsgrunnlaget for de øvrige statsmakter, trass i at pressen ikke har eller noen gang kan få en formell eller lovgitt makt”.⁷²

Slik jeg ser det er mediernes opinionsmakt først og fremst relatert til mediernes evne til å sette dagsorden. Således er media med på å bestemme hvilke meninger folk flest skal ha i bestemte saker, og hva publikum skal mene noe om.⁷³ Saker som mediene vektlegger blir vurdert som viktigere enn saker som får liten omtale. På den ene siden kan dette ses på som en hierarkisk prioritering i saker, der mediernes prioritering stemmer overens med publikums prioritering.⁷⁴ Andre har argumentert for at mediernes dagsorden effekt også må ta høyde for tidsaspektet, blant annet for å ta høyde for spørsmålet om kausalitet.⁷⁵ Mediernes dagsorden eksisterer således ikke i et vakuum og kun ved å studere ulike aktørers oppmerksomhetsyklus kan man slå fast hvem det er som egentlig setter dagsorden.

Det er ikke bare gjennom deres prioritering av saker at mediene har makt over sitt publikum. Det har også mye å si hvordan de presenterer de sakene de tar opp. Enhver sak kan presenteres på ulike måter avhengig av hvilket ståsted mediene velger eller hvilke aspekter ved saken de vektlegger. Mediernes tolkningsrammer blir betraktet som en andre ordens dagsordeneffekt.⁷⁶ Dette fordi mediernes prioritering er viktig for samfunnets dagsorden, mens mediernes tolkningsrammer i tillegg kan påvirke hvilken mening publikum får i de prioriterte sakene. I tillegg til dagsordeneffekten og effekten av tolkningsrammer vil mediene også ha makt over publikum i måten de kobler og fokuserer bestemte saker med ulike egenskaper ved aktørene. Ved å vektlegge visse aspekter fremfor andre bidrar mediene til å etablere målestokker eller standarder.⁷⁷ Mediernes kobling og fokusering bidrar dermed til å skape bestemte assosiasjoner hos mottakerne.

Å hevde seg i mediene er ikke bare viktig for politikerne. Staten, organisasjoner, kultur- og næringsliv må også gå gjennom mediene for å bli hørt. Mediene er en arena for meningsdanning og avisene er en viktig del av denne arenaen. Uansett hvordan man tolker begrepet ”fjerde statsmakt” mener jeg at det er en implisitt forståelse av mediene som betydelig maktfaktor i samfunnet.

Dessuten har kriteriene for hva som er gode nyheter endret seg. Flere journalister har utdanning innen journalistikk. Fra utdanningen tar de med seg at de ikke skal la seg styre av markedet. De skal avsløre og ikke la seg lede. Gode nyheter skal peke på viktige forhold ved samfunnet. Oppfatningen av hva som er god nyhet blir tilsynelatende en del av journalistenes felles ryggmargsrefleks.

5.3 Ytringsfrihet

Ytringsfriheten står naturligvis også sentralt i norsk mediepolitikk. Blant annet har Ytringsfrihetkommisjonen foreslått å slå fast statens ansvar for å legge til rette for borgernes

⁷² Høyer, Svennik (1982): *Pressen – økonomisk utvikling og politisk kontroll*. s 66 i *Maktutredningen: Rapport om massemedia*. NOU 1982:30. s 133-239

⁷³ Aardal, Bernt & Krogstad, Anne & Narud, Marthe N. (2004): *I valgkampens hete. Strategisk kommunikasjon og politisk usikkerhet*. Oslo: Universitetsforlaget

⁷⁴ Dearing, James W. & Rogers, Everett M. (1996): *Agenda setting*. Thousand Oaks: Sage

⁷⁵ Tveiten, Oddgeir (2006): *Nødvendige nyheter – en studie i journalistikkens globalisering*. Kristiansand. IJ-forlaget. s 217-236.

⁷⁶ Ghanem, Salma (1997): *Filling in the Tapestry. The Second level of Agenda Setting* I Maxwell McCombs & David Shaw & David Weaver (red): *Communication and Democracy*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.

⁷⁷ Aardal, Bernt & Krogstad, Anne & Narud, Marthe N. (2004): *I valgkampens hete. Strategisk kommunikasjon og politisk usikkerhet*. Oslo: Universitetsforlaget.

reelle ytringsmuligheter i Grunnlovens §100.⁷⁸ Den samme paragraf sier også at det skal være et generelt forbud mot sensur. Fravær av sensur er ikke bare viktig for å sikre borgernes muligheter til å ytre seg, fravær av sensur i det offentlige rom er også vesentlig for at mediene skal ha tilgang til de meninger som ytres i offentligheten. Det er et viktig demokratisk prinsipp at relevant informasjon skal være tilgjengelig og at det er offentlighet omkring de viktige samfunnsprosesser. Hemmelighold i statlige og offentlige organer kan for eksempel svekke innsikten i hvordan viktige beslutninger blir truffet. I norsk mediepolitikk har demokrati og offentlighet vært sentrale idealer.⁷⁹ Målsetningen er at mediene skal fungere som arena for demokratisk meningsbrytning og debatt. Her er ulike medieaktører og variasjon i medietilbudet en sentral forutsetning, og flere tiltak har blitt satt i verk for å sikre dette. *Mediemeldingen fra 2001* slår blant annet fast at:

*”Det må være et statlig ansvar å legge til rette for ytringsfrihet og offentlig debatt i samfunnet gjennom tiltak som pressestøtte, allmennkringkastingskrav og regulering av eierskap i mediene”*⁸⁰

Forskning har derimot vist at deltagelse i mediene stort sett er dominert av enkelte grupper.⁸¹ De empiriske studiene viste at medieatferd varierte med blant annet nærhet til offentlige beslutningsprosesser og sosial bakgrunn. Konklusjoner var at elitens dominans som kilder og derigjennom den skjeve representasjonen i media, skapte et demokratisk underskudd, blant annet fordi mediene fungerte som bindeledd mellom ulike eliter snarere enn mellom folket og deres representanter. Vel 20 år senere argumenterte Sigurd Allern for at deltagelsen er like skjev.⁸² Kildene det henvises til i avisenes nyheter og reportasjer, er i første rekke politikere, byråkrater, eksperter og organisasjonsledere, samt talsmenn for rettsvesen, politi og helsevesen. ”Grasrota” (definert som arbeidere, funksjonærer, studenter, asylsøkere, og andre uten noen spesiell posisjon, samt aktivister i lokale aksjoner og talsmenn for fagforeninger og andre interesseorganisasjoner) utgjør om lag 10 prosent. Dette mønsteret bekreftes av en annen forsker som finner at det er de ressurssterke, som i stor grad også deltar i de andre kanalene, som først og fremst skriver innlegg og leserbrev i avisene. Det er altså først og fremst eliten som deltar i media.⁸³

Mediene har en dobbeltrolle i forhold til offentligheten. De er både kanaler ut til offentligheten for dem som har noe å meddele, og de er selv aktører som meddeler seg i offentligheten. Med andre ord:

- som arena er mediene ”kanal” ut i offentligheten både for styrende og styrte, både for dem som har mer makt, og mindre makt, enn mediene selv
- som aktører er mediene selv makthavere, agenter for andre makthavere og i opposisjon til andre makthavere

Medienes strategiske posisjon som ”kanal” ut i offentligheten gjør dem til potensiell trussel mot ytringsfriheten, for rollen gir makt til å innskrenke andres ytringsfrihet.

⁷⁸ Justis- og politidepartementet (1999: september): *Ytringsfrihet bør finne sted* (NOU 1999:27). Oslo: Statens forvaltningstjeneste s 27

⁷⁹ Tveiten, Oddgeir (2006): *Nødvendige nyheter – en studie i journalistikkens globalisering*. Kristiansand. IJ-forlaget.

⁸⁰ Justis- og politidepartementet (1999: september): *Ytringsfrihet bør finne sted* (NOU 1999:27). Oslo: Statens forvaltningstjeneste s 5

⁸¹ Olsen, Johan P. (1980): *Meninger og makt*. Oslo: Universitetsforlaget

⁸² Allern, Sigurd (2001): *Nyhetsverdier. Om markedsorientering og journalistikk i ti norske aviser*, Kristiansand: IJ-Forlag.

⁸³ Elvestad, Eiri (2001): *Leserbrevskribenter: en studie av dem som skriver leserbrev i lokalaviser*, ISS rapport nr. 58. Trondheim: institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU.

Ytringsfrihetskommisjonen kaller denne rollen for "kanalvokteren". Den fremste kanalvokteren er naturligvis redaktøren. Denne strategiske posisjonen gjør media ikke bare til den største potensielle trussel mot ytringsfriheten – de har også best forutsetning for å misbruke friheten. Dette fordi mediene ikke bare er kanaler for andre, men selv er aktør som meddeler seg til offentligheten. Mediene vil også være den eneste aktøren som ikke er underlagt forhåndssensur, alle andre aktører sensureres (eller redigeres) av mediene, mens mediene ikke sensureres av noen (at mediene sensureres av sine egne medarbeideres arbeid – refuserer artikler etc. – røkkes ikke ved dette). "Ingen vokter vokterne". Som alle andre risikerer de riktignok sanksjoner i etterhånd, men er de villige til å ta risiko, kan ingen hindre mediene å publisere.

5.4 Kommersialisering

Skarpere konkurranse og nye eierformer ser også ut til å revolusjonere mediens innhold og form. Når markedsprinsipper og kommersielle eiere bestemmer at inntjeningen ikke er et middel, men mål, truer dette den redaksjonelle friheten. Som alle andre samfunn er vårt fylt av motsetninger, konflikter og særinteresser. I en tid hvor informasjon har politisk, økonomisk og strategisk betydning, er det ingen grunn til å tro på idyll mellom mediene og andre samfunnsaktører. Alle aktører har informasjon de vil holde for seg selv, av mer eller mindre aktverdige grunner. Denne informasjonen står øverst på mediens ønskeliste.⁸⁴

Informasjon som produkt kjennetegnes ved høye utviklingskostnader og tilsvarende høy risiko. Det er også et konstant behov for nyskapning, for du og jeg behøver ikke kjøpe den samme informasjonen to ganger. God medieøkonomi er derfor å utnytte interessen rundt produktet til å skape merverdi. Har mediene ført fått hull på en byll – hvilket kan ha krevd betydelig journalistisk innsats og tilsvarende kostnader – koster det lite å konfrontere stadig nye intervjuobjekter med resultatet av satsingen. Slik jeg ser det betyr dette at uten ytringsfrihet vil mediens næringsfrihet bli snevret inn. Mediens kommersielle logikk er derfor i en viss forstand som skapt for maksimering av ytringsfriheten. Men det er ytringsfriheten på mediens premisser, underlagt deres krav til dramaturgi. Hvilket også innebærer at hvis ingen frivillig tar til motmæle, vil mediene ikke gi seg før de har fått noen til å gjøre det. De midler som da benyttes, antar gjerne karakter av utpressing. For intervjuobjektene dreier det seg da ikke om ytringsfrihet, men om ytringstvang.⁸⁵

Selv om papiravisenes opplag går nedover og stadig flere velger nettutgavene, er nordmenn fortsatt i verdenstoppen når det gjelder avislesning. 74 prosent av befolkningen i alderen 9-79 år leser aviser hver dag, og vi bruker i gjennomsnitt 39 minutter på aktiviteten.⁸⁶ Midt oppe i dette står journalisten som formidler av nyhetene. Han har sitt eget navn og bilde under saken. Det er tilsynelatende journalisten som har bestemt at dette er en nyhet, noe vi som lesere bør få med oss og mene noe om. Journalisten setter dagsorden.

Profesjonaliseringen av journalistikken har gjort avisene innholdsmessig mer like, og satt på spissen virker det som om politikernes privatliv er viktigere enn deres meninger.⁸⁷ Det er derfor viktig å være bevisst om pressepolitikken sørger for å opprettholde et differensiert medietilbud med mangeartet informasjon og meningsfull idebrytning slik intensjonen var. I tråd med Habermas sin tenkning er påstanden at mediene, og da spesielt fjernsynet, har endret den offentlige samtalen fra resonnement til underholdning. Graden av ytringsfrihet, eller muligheten til å ytre seg, kan sees i forlengelse av medieinnholdets mangfold. En kanal hvor nyheter, informasjon og kultur dominerer sendeflaten vil i større grad gi ulike aktører mulighet til å ytre

⁸⁴ Allern, Sigurd (1997): *Når kildene byr opp til dans*, 1997. Oslo: Pax Forlag

⁸⁵ Ibid

⁸⁶ Vaage, Odd F. (2006): *Norsk mediebarometer 2006*. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå s 17-21

⁸⁷ Allern, Sigurd (2001): *Nyhetsverdier. Om markedsorientering og journalistikk i ti norske aviser*, Kristiansand: IJ-Forlag

seg og dermed virke mer stimulerende på yttingsfriheten enn en kanal som hovedsakelig er preget av underholdning, sport og drama. Fra en internasjonal sammenligning går det frem at underholdningsaspektet dominerer i de fleste hybridkanalene og at programmer knyttet til informasjon, nyheter og kultur er i klart mindretall.⁸⁸

5.5 Forsvaret og media

Det grunnleggende og tidløse ansvar for å skape sikkerhet for staten, befolkningen og samfunnet, og beskytte og fremme våre verdier og interesser, er hovedargumentet for å ha et forsvar.⁸⁹ Et moderne, militært forsvar krever høyt spesialisert kompetanse og avansert materiell på mange sektorer og nivåer. Småstatens militære styrker kan med andre ord ikke improviseres eller bygges opp hurtig. Et moderne, norsk forsvar lar seg derfor bare videreføre med kontinuerlige og langsiktige investeringer i kompetanse og materiell. Forsvaret må være en tett integrert del av det norske samfunn. Et klart svar på hvorfor Norge skal ha et militært forsvar er viktig for å sikre en bred forankring av Forsvaret og bidra til forutsigbarhet for Forsvarets virksomhet. Forsvaret er også avhengig av tillit til at ressursene innenfor forsvarssektoren brukes til fellesskapets beste.

Det er vel lite kontroversielt i dag å hevde at det er grunnleggende kulturforskjeller mellom Pressen og Forsvaret. I media er åpenhet en ideologi og grunnmur for arbeidet. I Forsvaret gjelder et "need to know" prinsipp i arbeidet. Pressefolk har som oftest liberale holdninger og en liberal livsstil. Offiserer preges derimot av en konservativ livsholdning og livsstil. Offiserer tror på kommando og kontroll, men pressefolk er skeptiske til alle typer makthavere og formelle rammer. Det handler altså om ulik historisk kultur der offiserer opplever seg som en del av en hierarkisk organisasjon mens pressefolk ønsker å være individualister og frispillere. Det å få til god kommunikasjon mellom så ulike grupper er ikke lett. Det kan ikke stikkes under en stol at mange norske journalister er skeptiske til Forsvarets informasjonsevne. Pressefolk føler seg usikre på hvordan sikkerhetsgradering, hemmelighold og politiske hensyn påvirker innholdet i den informasjonen de får.⁹⁰

Forsvaret har et synlighetsbehov mot samfunnet. Forsvaret har endret karakter fra å være et nasjonalt nødvergeinstrument for eksistensforsvar av eget territorium, til å bli et stående og anvendbart forsvar for ivaretagelse av norske interesser hjemme og ute. Gjennomføring av seremoniell virksomhet skal bidra til å øke denne synligheten. Seremoniell virksomhet ivaretar tradisjoner, krav og verdier som er viktige deler av fundamentet i Forsvarets profesjonskultur og identitet. Gjennomføring av seremoniell virksomhet skal bidra til å øke Forsvarets synlighet, offentlig viseanerkjennelse og respekt i forhold til det som gjøres og i forhold til det som er gjort.

Etter min oppfatning er det ikke "farlig" at offiserer mener noe. Og det er rom innenfor lojalitetskrav og sikkerhetsbestemmelsene for selvstendig meningsdannelse, også i Forsvaret. Problemet dukker ikke opp med offiserer som i offentligheten lar sin stemme høres. Snarere vil jeg mene at militær problemadferd kan knyttes til offiserer som ikke mener noe som helst, men bare følger ordre.

Slik jeg ser det fremstår militære organisasjoner som totale organisasjoner med en stor grad av sosialisering samt sterk gruppefølelse og samhörighet. Gjennom sosialisering er det en risiko for at gruppens medlemmer blir lært opp til å handle etter hva som lønner seg og ikke etter hva som er rett. Å skulle "varsle" media medfører en risiko for at man kan bli utestengt fra gruppen og for ikke å ta del i samhörigheten. Det kan føles som svært belastende, spesielt i en militær situasjon hvor operasjonsområdet kan fremstå som svært truende og hvor gruppen i mange tilfeller

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Huntington, Samuel P. (1957): *The Soldier and the State*. USA: Harvard University press.

⁹⁰ Kjeldsen, Jens E. Og Meyer, Siri (red): *Krig, rett & retorikk – en bok om kommunikasjonsregimer*. Rethor forlag 2004.

fremstår som garantist for individets sikkerhet. Fravær av en gruppefølelse i en slik situasjon vil kunne fremstå som en trussel. En sterk gruppefølelse vil også føre med seg stor grad av lojalitet til gruppens medlemmer. En slik lojalitet vil vanskeliggjøre ”varsling” til media dersom det er et medlem av gruppen som utfører de kritikkverdige handlingene. Dette vil kunne medføre en lojalitetskonflikt mellom egen integritet, gruppen og sannheten.

Hemmelighold omkring spesialstyrkenes operasjoner i Afghanistan, som baserer seg på en fagmilitær vurdering der sikkerheten til norsk personell er analysert, har ført med seg en generalisering der hele Forsvaret fremstilles som en lukket etat av media. De øvrige norske militære styrkene i Afghanistan har norsk presse ikke vært spesielt interessert i, selv om Forsvaret fortløpende har brakt informasjon om sin virksomhet.

5.6 Medienes formidling fra konfliktområder

Media og mange frivillige organisasjoner må forventes å spille en aktiv rolle i alle fremtidige konflikter.⁹¹ Media og de frivillige organisasjonene vil rapportere om de militære operasjonenes forløp og konsekvenser på nært hold, og vil bidra til å påvirke opinionens oppfatning av situasjonen i det området hvor konflikten utspiller seg⁹². Internasjonale medias fokus på konflikter og konfliktområder bidrar også til økt oppmerksomhet rundt konflikters humanitære konsekvenser. I moderne konflikter forventer befolkningen tilgang på oppdatert informasjon om situasjonen generelt og om norske styrker spesielt. I noen situasjoner vil det være et spenningsforhold mellom medias ønske om åpenhet og aktørenes behov for å begrense informasjonsstrømmen, for eksempel for å ivareta sikkerheten til eget personell og operasjonssikkerheten.

Levende bilder fra operasjonsområdene sendes direkte, og påvirker den innenlandske og den internasjonale opinionen. Det finnes eksempler på at gisselsituasjoner eller andre visuelt sterke aksjoner i operasjonsområder har blitt utnyttet for å påvirke en aktør eller den hjemlige opinion. I enkelte tilfeller har slike aksjoner bidratt til endringer eller avslutning av militære engasjement.

En krig er ikke bare begrenset til slagmarkens blodige arena. For til nesten alle tider har krigsherrer også ført en kamp om opinionens gunst og menneskenes sinn. Vår egen medietid har gjort denne kampen viktigere enn noensinne. Medienes tilstedeværelse ble en garanti for at sivilbefolkningens lidelser ikke ble oversett. På samme måte som amerikanerne opplevde det i Vietnam, fikk israelerne erfaring for at ingen kan vinne opinionen i en TV – overført krig. Den teknologiske utviklingen har dessuten gått i informasjonsfrihetens favør. Kanskje er det ofrene for krigens råskap som er fremtidens krigsreporter, men bare kanskje. For dramatiske øyenskildringer og gripende beretninger kan ikke erstatte journalistisk troverdighet.

For en journalist er det å dekke en krig å bevege seg i et informasjonsvillnis. Ikke uten grunn er det fortsatt den amerikanske senator Hiram Johnsen legendariske ord fra 1917 som siteres flittigst når medienes rolle i krig diskuteres – ”Krigens første offer er sannheten”.⁹³ Ordene brukes for å minne journalister og redaktører om hvor utsatt faktabasert sannhet er når krigens parter også slåss om virkelighetsoppfatning, sympati og støtte. Ordene brukes i debatten om mediene lar seg misbruke av dyktige myteskapere som i de fleste konflikter finnes på begge sider av frontlinjene. Og det er et veiledende utropstegn til verdens lesere, lyttere og seere om krigsjournalistikkens fallgruver. En journalistikk som ofte er fratatt muligheten til å gi et helhetlig bilde av konflikten. Det er jo ikke uten grunn at briter Philip Knightleys klassiske bok om mediene og krig bærer undertittelen:

⁹¹ Coker, Christopher (2004): *The Future of War*. Blackwell Publishing.

⁹² Junaid, Shahwar (2005): *Terrorism and Global Power Systems*, s 96-106

⁹³ Kjeldsen, Jens E. og Meyer, Siri (red).(2004): *Krig, rett & retorikk – en bok om kommunikasjonsregimer*. Sverige. Rethor forlag

*”Krigskorrespondenten som helt, propagandist og myteskaper”.*⁹⁴

Irak krigen II husker jeg som en epokegjørende mediekrig, og erfaring derfra ga meg verdifull kunnskap om hvordan mediene arbeider. Irak-felttoget ble fulgt av hundrevis av journalister som reiste sammen med de amerikanske og britiske styrkene, såkalte ”embedded reporters”. Samtidig kunne et stort antall journalister rapportere fra Bagdad, uten beskyttelse fra amerikanske militære, men fotfulgt av representanter for det irakiske regimet helt frem til regimets fall. Det amerikanske forsvardepartement regnet med at åpenheten ville øke oppslutningen om krigen. Publikum ville anse informasjon fra journalister som mer troverdige enn hvis den kom fra militære, og løpende rapporter fra fronten kunne motvirke Irak-regimets mediekampanje. Da krigen hadde vart en uke avfyrte USA`s forsvarsminister Donald Rumsfeld en bredside mot mediene på en pressekonferanse:

*”Vi har sett medienes stemning svinge fra høy til lav og tilbake igjen, noen ganger i løpet av en 24 timers periode”, og la til at den åndeløse TV rapporteringen kan virke desorienterende på publikum.*⁹⁵

Det Rumsfeldt egentlig observerte var, etter min mening, hvordan mediene former vår opplevelse av krigen. En løpende oppdatering, minutt for minutt, skaper i seg selv forventninger om en rask utvikling. Når da også forventningene var blitt forsterket av spådommer fra enkelte i den amerikanske politiske ledelsen om at de irakiske militære styrkene ville by på liten motstand, og at befolkningen kunne komme til å gjøre opprør mot Saddam Hussein og motta de innrykkende styrkene med jubel. Da dette ikke inntraff umiddelbart, snudde stemningen. Det tilsynelatende enkle militære prosjekt syntes brått å stå overfor enorme problemer, med intenst kjempende irakiske styrker og en fiendtlig innstilt befolkning. Mange fikk sin krigsmotstand bekreftet. For den militære ledelsen fortonet disse brå stemningsskiftene seg som merkelige, siden fremrykningen holdt et høyt tempo og styrkene hadde små egne tap. Men i kontinuerlig dekning, på TV og internett, kan enkelthendelsers betydning bli sterkt forstørret og tilsynelatende sette hele prosjektet på spill. Allerede overbeviste krigsmotstandere var i hvert fall raske til å tolke problemene på denne måten.

5.7 Delkonklusjon

For å spre informasjon og kunnskap til befolkningen spiller mediene en sentral rolle. Dette innebærer en rett til å kunne formidle informasjon, en rett til å kreve informasjon og retten til å nyansere informasjonen. En aktiv, opplyst, tilgjengelig og kritisk journalistikk er demokratiets grunnvoll. Målsettingen er at mediene skal fungere som arena for demokratisk meningsutveksling og debatt i samfunnet.

På den annen side er vi blitt tilskuere til andres lidelser gjennom blant annet TV og Internett. Vi stilles ansikt til ansikt med ulike menneske skjebner, der vi blir tilskuere til andres lidelser. Den tid som TV bruker på hvert av de moralske tilfellene de tar opp er brutalt korte. Nyheter er en sjanger der bilder tvangsorganiseres - styrt av en stoppeklokke. Befolkningen blir servert en informasjonsdiett som anses å være det vi behøver. Faktum er at det vi får vite er det som passer sjangerens visuelle kronologiske begrensinger – medienes dramaturgi for fremstilling av verden.⁹⁶

⁹⁴ Knightley, Philip (1975): *The First Casualty. From the Crimea to Vietnam: The War Correspondent as Hero, Propagandist, and Myth Maker*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

⁹⁵ Long, Austin. (2006): ON ”Other War” – Lessons from five decades of RAND Counterinsurgency research. RAND. US National Defence Research Institute.

⁹⁶ Kjeldsen, Jens E. Og Meyer, Siri (red): *Krig, rett & retorikk – en bok om kommunikasjonsregimer*. Rethor forlag 2004.

Som en følge av at mediene er blitt globale, med stadig flere kanaler, nettsteder og avisredaksjoner ser man en tendens til at mediene, på tvers av nasjoner eller til og med i samme land, har vist sine borgere helt forskjellige konflikter/kriger. Slik har det kanskje vært også tidligere, men det er først nå vi har fått mulighet til virkelig å observere forskjellen.

Mediene er proffe kommunikatorer, og mediadramaturgi er en formell del av utdanningen for å bli journalist i dag. Dette faktum gjør at mediene sammen med sin erfaring, etter min mening, tilbyr en effektiv måte å regissere den offentlige meningsutveksling. Den offentlige diskursen blir faglig sett bedre når den foregår på medienes premisser, enn når de som ytrer seg skal prøve organisere den selv. På denne måten vil mediene kunne arbeide for at medienes arena ikke fortsetter å være forbeholdt eliten.

6 Militære operasjoner

For å kunne forstå Forsvarets vektlegging av operasjonssikkerhet i dagens militære operasjoner, er det nødvendig å kjenne til ”krigens natur”.

6.1 Trender

”Krigens natur” er et sentralt begrep innen militærteorien, og er beskrevet og diskutert av en rekke militærteoretikere. Mange hevder at krigens natur er konstant og uavhengig av ytre forhold som teknologisk utvikling, terreng, utvikling av taktikk, etc., mens andre igjen hevder at krigens natur ikke er konstant, og at denne har endret seg betydelig de siste 200 år.⁹⁷ Slik jeg ser det er krigens natur knyttet til en abstrakt forestilling om krigens innerste vesen eller kjerne, og utgjør derfor selve fundamentet for militær teori.

Om engelske soldater i første verdenskrig, som hadde erfart ”krigens natur” i skyttergravene, hadde problemer med å skille mellom drøm og virkelighet, så var forholdet til ”krigens natur” enda mindre reelt for dem som faktisk trodde de hadde vært tilskuere til krigen. Nemlig befolkningen hjemme i England. De eneste kildene de hadde, var aviser hvor stoff fra fronten var sensurert samt brev fra fronten som også var sensurert. Hjemvendte soldater var dessuten ikke i stand til å formidle de grusomheter de hadde opplevd. Derfor kan man si at i det engelske samfunn etter den første verdenskrig var det to slags mennesker som gjennom sine opplevelser levde i hver sin verden. Kampstyrkene på den ene siden, og alle de andre på den andre siden.⁹⁸

Skal man allikevel forsøke å si noe allment om krig og krigføring, må det være at det er typisk at en forsøker å vinne, og ved det påtvinge motstanderen ens egen vilje. Ingen mennesker har satt seg ned for å bestemme reglene for krigens natur, forstått som et teoretisk eller filosofisk fenomen. Vi kan derimot hevde at det for den virkelige krigen i det minste finnes en stilltiende overenskomst mellom stater om hva det er og hvordan den skal føres. Innenfor reglenes rammer kan det imidlertid oppstå mange situasjoner, som enten skapes ubevist eller er med en bestemt hensikt.⁹⁹

Media synes å fokusere på enkelthendelser med dramatisk utfall, uten å ville se opptakten til selve hendelsen. Levende bilder fra operasjonsområdene sendes direkte, og påvirker den innenlandske og den internasjonale opinionen. Det finnes eksempler på at gisselsituasjoner (Somalia - anti pirat operasjonen) eller andre visuelt sterke aksjoner i operasjonsområder har blitt utnyttet for å påvirke en aktør eller den hjemlige opinion. I enkelte tilfeller har slike aksjoner bidratt til endringer eller avslutning av militære engasjement.

⁹⁷ Rekkedal, N.M (2003): *Moderne krigskunst – En presentasjon av moderne militærmakt og militærteori*. Oslo: Forsvarets stabsskole, s.37, punkt 2.1.7

⁹⁸ French, S.E (2005): *The Code of the Warrior: The Values and Ideas of Warrior Cultures Throughout History* (US: Rowman & Littlefield Publishers Incorporated)

⁹⁹ Gelven, Michael. *War and Existence*. Pennsylvania State University Press, 1994. s 3-4

Ett av de primære kjennetegn ved de fleste væpnede konflikter i dag er på den ene siden at sivile ikke bare er såkalt "colateral damage", men har også blitt en av de viktigste skyteskivene i krigføringen.¹⁰⁰ På den annen side er de stridende på ingen måte utelukkende militære i den konvensjonelle betydningen av ordet, men grupper av menn er organisert av såkalt "warlords". Den moderne verden er preget av en grad av vold som ikke i sin fulle har blitt forstått eller beskrevet. Selv om det stemmer at antall kriger har minket, samt at antall direkte dødsfall blant de militære ligger langt under tall fra første og andre verdenskrig, er graden av vold både i forløpet av og i etterkant av konflikter svært høyt. Dødsfall i strid forteller oss med andre ord lite om de faktiske dødsfallene som kan knyttes til en konflikt, og de forteller oss ikke hvem som omkommer i krigsrelaterte dødsfall. I tillegg til dette kommer det faktum at de indirekte effektene og langtidskonsekvensene av moderne kriger i uproporsjonal grad gjør barn og kvinner skadelidende.¹⁰¹

Ved å prioritere sikkerhetssektor - reform og assistere land i deres innsats for å styrke og reformere deres juridiske systemer, deres militære -/politistyrker samt deres strafferettslige institusjoner, vil man behandle kjerneelementene ved den nye transnasjonale sikkerhetstrusselen. Ved å styrke rettsstaten, det juridiske systemet og demokratiske institusjoner, vil man kunne bekjempe organisert kriminalitet, handel med lette våpen, menneskehandel og terrorisme.¹⁰²

6.2 Lojalitet

Et forsvar uten en levende gjensidig lojalitet kan bli direkte menneskefiendtlig.¹⁰³ Et forsvar uten tilstrekkelig intern tillit er ikke den eksterne tillit verdig. Det nytter lite å støtte seg til maktens pilarer når folk kan få uretten i hode på grunn av illojalitet eller inhumanitet. Et forsvar som ikke viser tydelig nok at den vil arbeidstakerne vel, og som ikke er deres tillit verdig, står i fare for å bli en vaklende kjempe på leirføtter. Det er verken tilrådelig for forsvaret eller for den enkelte. Kjempen kan kverke den lille, men også stå i fare for å rase sammen. Da gjelder det å si i fra før det er for sent. Før tilliten er forspilt og lojaliteten kun er påtvunget og ufortjent.

Lojalitet er noe man velger å gi, eller motta, ut fra betraktninger om at lojaliteten er fortjent.¹⁰⁴ I et slikt bilde vil lojalitet ligne på utveksling av tjenester og forpliktelser. Man forutsetter gjensidighet og balanse i bytteforholdet, men gjenytelsen kan være forskjellig i art og tid. Jeg tror lojalitet handler om valg, man kan ikke være lojal uten å være fri til å velge, slik jeg ser det.

Lojalitet er ikke noe en har inni seg, det er noe som vokser frem i samspill og er sterkt medfølt. Jeg tror lojalitet i vår tid er nært knyttet til identitet. Jeg tror også at lojalitet er noe som vokser frem over tid i relasjoner mellom mennesker mer enn det er en egenskap den enkelte har. Sagt på en annen måte: lojalitet vokser frem i samhandling. Et bekjentskap blir gradvis et vennskap etter hvert som de to bekrefter gjensidige forpliktelser overfor hverandre og vilje til å opptre oppofrende i forhold til hverandre.

Jeg tror det er rett å si at lojalitet i stor grad handler om å være trofast mot egen etiske prinsipper slik at de realiseres i samspill med andre. Jeg oppdager i samspill med andre at jeg er lojal. Hva lojalitet er og hvem jeg er lojal mot må stadig reforhandles i hvert enkelt situasjon. Men i bunnen ligger den stadig pågående interessen for sosialt samspill. Lojalitet er et sosialt fenomen og man kan ikke være lojal i isolasjon. Derimot kan man utmerket godt bli marginalisert og utstøtt ved å vise lojalitet til andre enn til de sosialt legitimerede makthaverne i en hvilken som helst sosial

¹⁰⁰ Ibid. s 23-26

¹⁰¹ United Nations Development Programme. "New Dimensions of Human Security" i *Human Development Report*. s 22-34

¹⁰² Hampson, Fen Osler, Jean Daudelin, John Hay, Holly Reid and Todd Martin. "The Many Meanings of Human Security i *Madness in the Multitude: Human Security and World Disorder*. Oxford University Press, 2001. s 62-79

¹⁰³ Huntington, Samuel P. (1957): *The Soldier and the State*. USA: Harvard University press.

¹⁰⁴ Ibid

gruppering. Lojalitet handler som sagt om valg, ofte vanskelige valg, men det handler også om emosjoner. Lojalitet blir realisert når tendensene og affektene i som går forut for en handling er sterke nok til at handlingen fremtrer som lojal. Det følger med dette at lojal er ikke noe man er, uavhengig av tid og rom, det er noe man blir gjennom handling.

I Forsvaret har vi en hierarkisk oppbygning som forutsetter sterk lojalitet.¹⁰⁵ Ordre skal følges. Ordre er ikke fremsatte ønsker. Retningslinjer og regler er mer enn veiledninger. Når sjefen har besluttet retningen, så vet andre hvor de skal gå. Oppdragsbasert ledelse forventer lojalitet og tillit. Slik må det være i en organisasjon som er tiltrodd de sterkeste maktmidlene vi har i vårt samfunn. På den annen side kan vi spørre oss selv om vi kan påta oss ansvar i forbindelse med oppdragsbasert ledelse dersom lojaliteten ikke oppleves som tilstrekkelig gjensidig. Eller dersom tillit ikke er tilstede. Lojalitet er tydelig og den går oftest oppover. Ledelsen baserer seg på det. I Forsvaret identifiserer vi oss med hverandre og med arbeidsgiver. Vi uniformerer oss med hverandre, og viser at vi er på samme lag.

Forsvaret har alltid vært preget av sterke og uavhengige fagmiljøer, av subkulturer med stor grad av vilje til omkamp om avgjørelser som ikke møter egne behov og krav. Dette gjør behovet for gode og inkluderende prosesser nedover i organisasjonene mer, og ikke mindre, viktige. Utmeisling av mål og prioriteringer som er forankret nedover i organisasjonen, som undergitte ledd føler eierskap til og derfor også lojalitet overfor, kan ikke anbefales sterkt nok. Lojalitet er ikke noe som kan beordres. Det er noe som kommer som resultat av god ledelse. I en organisasjon hvor det hersker utstrakt grad av illojalitet er det ledelsen som har sviktet.

6.3 Etikk

Fagfeltet etikk har siden slutten av den kalde krigen fått stadig større plass og betydning i operasjonene. En av grunnene til dette er utvilsomt erkjennelsen av at norske styrker i stadig større grad kan bli stilt overfor etiske dilemmaer i forbindelse med internasjonale operasjoner. Samtidig har søkelyset fra media mot Forsvaret økt. Opinionsen stiller krav til at norske styrker har en høy moralsk standard og opptrer på en anstendig måte. Soldatene skal ikke kun være krigere med hjemlet bruk av voldsmakt, men også beherske det sosiale spillet i omgivelsene, vise menneskelige følelser, empati og kulturell forståelse. Jeg har selv erfart at disse elementene har vist seg å være svært viktig for å oppnå og beholde legitimitet, både i forhold til lokalbefolkningen i operasjonsområdet og i forhold til egen befolkning hjemme.

Dessuten har man erfart hvordan enkelthendelser og enkeltsoldater kan påvirke langt utover det man kunne forvente, gjerne eksemplifisert gjennom begrepet "den strategiske korporal". Satt på spissen kan en soldats ugjerninger medføre at hele avdelingen mister legitimitet og oppdraget står i fare for å mislykkes. Dagens teknologi innefor blant annet media og kommunikasjon bidrar også i samme retning. En soldats ugjerning kan filmes og spres globalt på internett i løpet av få timer. Medio september 2006 lanserte Forsvarsminister Anne-Grethe Strøm-Erichsen en ny handlingsplan for holdninger, etikk og ledelse. Formålet var å revitalisere offiserprofesjonen med fokus på en rekke tradisjonelle etiske verdier.

Boken "*Skadeskutt idealisme – norsk offisersmoral i Kosovo*" av stabsprest Bård Mæland fra 2004, skapte diskusjon rundt hvilken type etikk som var formålstjenlig å nyttegjøre i Forsvaret. Mæland hevdet at det var en holdningsbrist og en tendens til institusjonalisert rasisme i den norske styrken i Kosovo, mens den gang kommandør for hærstridskreftene generalmajor Sverre Diesen forsvarte personellet ved å argumentere hvor godt norske styrker løste oppdragene. Det kan hevdes at Diesen fokuserte på pliktetikken som gjerne fremstår som skjematisk og kompromissløs, og skaper lite rom for vurderinger og skjønn. Tilnærmingen kan derfor sies å passe innenfor militærvesenet hvor regler, objektivitet og kollektivistisk tankegang er

¹⁰⁵ Forsvarets stabsskole (2007): *Forsvarets fellesoperative doktrine*. Oslo: Forsvarstaben

grunnleggende elementer. Militære avdelinger bør fremstå instrumentelt, som en kollektiv enhet med klare prosedyrer, regler og normer, med fokus på effektiv oppdragsutførelse.

Stabsprest Mæland på sin side var opptatt av å synliggjøre at man ikke kun ved handlinger kan vurdere om etikken er god. En av svakhetene med pliktetikken er at normene og pliktene isoleres i forhold til viktige og overordnede betingelser for handlingene i de ulike situasjonene.¹⁰⁶

Pliktetikken skaper sannsynligvis ikke det beste grunnlaget for fleksibilitet og situasjonsforståelse. Regler og normer følges uavhengig av situasjonen, miljø eller kultur.

Innenfor dagens komplekse konflikter kan dette være uheldig. Mæland ønsket derfor på mange måter å aktualisere dydsetikken innenfor militær profesjonen.¹⁰⁷

Dyd blir i moralsk betydning en opplært egenskap eller et såkalt internalisert handlingsmønster, på mange måter en individuell operasjonalisering av sentrale og ønskede verdier, holdninger og normer. Dydsetikk fokuserer dermed ikke primært på handlingen eller konsekvensene av denne, men selve individet. De grunnleggende gode verdiene og holdningene må være tilstede i den enkelte. Spesielt kan det hevdes at dydsetikken blir viktig i kritiske situasjoner hvor soldaten kan stå overfor valg som betyr forskjellen mellom liv eller død, for seg selv, for sine medsoldater, for motstanderen og for uskyldige sivile. I enkelte situasjoner kan det være rett å handle på tvers av fastsatte plikter, regler og normer, ved at man ivaretar andre elementer, gjerne av mellommenneskelig karakter.

6.4 Militære operasjoners rettslige ramme

Enhver militær operasjon vil inneholde et omfattende juridisk rammeverk som spenner fra nasjonale til internasjonale lover og regler.¹⁰⁸ Jeg opplever at media til stadighet stiller spørsmål ved det juridiske rammeverket knyttet til de militære operasjonene i utlandet.

Straffeloven gjelder for norske styrker i internasjonale operasjoner, herunder selvforsvarsretten. I tillegg vil prinsippene i både folkerett og menneskerettighetene gi klare føringer for hvordan de militære operasjonene kan gjennomføres. Innenfor krigens folkerett står to begreper sentralt, proporsjonalitet og diskriminering. Proporsjonalitet vil ofte være knyttet til graden av maktbruk, og gjerne i forhold til de våpen og midler man har til rådighet. Diskriminering eller differensiering er et prinsipp ment for å skille stridende i væpnet konflikt, noe som har blitt svært utfordrende for konvensjonelle militære styrker i dagens komplekse konflikter.¹⁰⁹

Et tydelig fokus på de folkerettslige rammene ved bruk av militær makt er av stor betydning for de soldatene som deltar i operasjoner ute. Ved å klargjøre de politiske, juridiske og etiske rammene for oppdraget, gjør vi det også lettere for den enkelte soldat å forstå sin spesifikke rolle i operasjonen. Et robust mandat og klare engasjementsregler legger dessuten viktige premisser for personellens sikkerhet og gir trygghet i løsningen av oppdraget. Personellet skal ikke oppleve tvil om hvilke engasjementsregler som faktisk er rådende i ulike situasjoner. Jo mer kompleks, uoversiktlig og uavklart situasjonen er i konfliktområdet, desto viktigere er det at de militære styrkene har et gjennomarbeidet og robust mandat å operere innenfor. Norge ser på seg selv som en pådriver internasjonalt for å sikre nettopp dette.

Prinsipielt er reglene om når det er lovlig å bruke militærmakt noe annet enn spørsmålet om når det er riktig ut fra politiske og etiske hensyn. Det må med andre ord skilles mellom legalitet og legitimitet. Militær maktbruk er legal når den er forankret i folkeretten, og legitim når den kan begrunnes politisk og moralsk. Graden av legitimitet er basert på en bred vurdering av en rekke

¹⁰⁶ Eidhamar, Are. 2006. Etisk tenkning. I: N. T. Lunde og B. Mæland (Red.). *Militæretikk*. Trondheim: Tapir Akademiske Forlag.

¹⁰⁷ Mæland, Bård (2004): *Skadeskutt idealisme – norsk offisersmoral i Kosovo*. Bergen: Eide forlag.

¹⁰⁸ Syse, Henrik. 2003. *Rettferdig krig?* Oslo: Aschehoug.

¹⁰⁹ Ibid

politiske, rettslige, etiske og ressursmessige faktorer. Legitimiteten påvirkes av hvordan en militær operasjon gjennomføres. De handlinger soldatene utfører i misjonsområdet kan innvirke på retten til å operere der. Det er avgjørende at bruk av militærmakt oppfattes legal og legitim, både i det politiske miljø og i befolkningen generelt. Dette har betydning for nasjonens, Forsvarets, styrkenes og den enkelte deltakers omdømme og løsning av oppdraget.

Menneskerettighetene har fått økt betydning og vektlegges mer siden slutten på den kalde krigen, spesielt i vesten. Dette synliggjøres gjerne gjennom den militære oppdragsporteføljen som ikke lenger er begrenset til å monitorere og rapportere brudd på menneskerettighetene, samt fokuserte på selve å ikke bryte disse reglene, men også til å ivareta tradisjonelle politioppgaver. Eksempelvis er hovedoppgaven til norske styrker i Afghanistan å etablere sikkerhet noe som innebærer samarbeid med Afghanske myndigheter i utførelsen av politioppgaver.

Innenfor den respektive misjon er det i tillegg utarbeidet et mandat og engasjementsregler for de militære styrkene. Mandatet skal tydeliggjøre ansvars- og myndighetsforhold i misjonen, men vil gjerne være gjenstand for storpolitisk tautrekking mellom nasjonene involvert, og dermed ikke fremstå spesielt entydig. Med hensyn til engasjementsreglene vil det alltid være utfordrende å gi universale og absolutte føringer ut ifra erkjennelsen om at ingen situasjoner er like. Det vil alltid være rom for vurderinger og skjønn. Engasjementsreglene uttrykker på mange måter handlingsrommet for de militære styrkene og det er ikke usannsynlig at robuste engasjementsregler reduserer fokus på styrkebeskyttelse, ved at man kan operere med større trygghet og mer fleksibilitet.¹¹⁰

Forsvar av eget territorium er tradisjonelt blitt betraktet som juridisk uangripelig. En innblanding i andre suverene staters indre anliggender stiller særlige krav til den juridiske begrunnelsen. For å sikre at den juridiske siden ved intervensjon på humanitært grunnlag blir ivaretatt, har man fra vestlig side igjen trukket frem middelalderens rettferdig krig-tradisjon.¹¹¹ Selv om alle disse kriteriene er oppfylt før intervensjon, må også den militære del av operasjonen oppfylle rettferdig krig-tradisjonens retningslinjer for krigføring slik disse er nedfelt i krigens folkerett.

6.5 Den menneskelige faktor

I krig vil mennesker stå overfor vanskelige avgjørelser, hvor moral og fysiske krefter blir vanskelig å skille fra de psykiske. Moral og vilje utgjør viktige krefter som må utnyttes dersom man skal komme seirende ut av konflikten. Siden krig og konflikt er en kamp mellom viljer vil den som klarer å bevare moralen og viljen til å vinne ha et stort fortrinn. Mennesket med dets svake og sterke sider står i sentrum, og viljen, djervhet, moral og frykt er sentrale elementer som en del av krigens natur.¹¹²

Noen veteraner opplever manglende anerkjennelse i samfunnet for den innsatsen de har gjort i utenlandsoperasjoner. Dette kan forsterkes av at konfliktene veteranene har tjenestegjort i ofte er langt unna Norge, og representerer en svært annerledes virkelighet enn den norske. Soldater kan føle at selv om de har utsatt seg for stor risiko, preges den offentlige debatt av skepsis og kritikk. Dette vil kunne ha negativ virkning på motivasjonen for den enkelte og oppleves som manglende verdsettelse av innsatsen fra omgivelsene og samfunnet. For at den enkelte soldat skal oppleve aksept og anerkjennelse for den innsatsen hun eller han har nedlagt, er det viktig at operasjoner Norge deltar i oppfattes å være legale og legitime. Et annet aspekt som er viktig er at den norske befolkningen får kunnskap om hvorfor vi deltar og hva oppdraget går ut på. Det krever åpenhet. Det har foregått en nødvendig utvikling i Forsvaret for å øke åpenheten rundt operasjonene, også

¹¹⁰ Rekkedal, N.M (2003): *Moderne krigskunst – En presentasjon av moderne militærmakt og militærteori*. Oslo: Forsvarets stabsskole

¹¹¹ Syse, Henrik. 2003. *Rettferdig krig?* Oslo: Aschehoug.

¹¹² Gelven, Michael. *War and Existence*. Pennsylvania State University Press, 1994. s 28-42

når det gjelder spesialoperasjoner. Forsvaret vil tilstrebe ytterligere åpenhet rundt operasjonene, samtidig som operasjons- og personellsikkerheten ivaretas fullt ut.

6.6 Delkonklusjon

Militære organisasjoner fremstår som totale organisasjoner med en stor grad av sosialisering samt sterk gruppefølelse og samhørighet. Gjennom sosialisering er det en risiko for at gruppens medlemmer blir lært opp til å handle etter hva som lønner seg og ikke etter hva som er rett. En sterk gruppefølelse vil føre med seg stor grad av lojalitet til gruppens medlemmer. Dette vil kunne medføre en lojalitetskonflikt mellom egen integritet, gruppen og sannheten.

Media må forventes å spille en aktiv rolle i alle fremtidige kriger og konflikter. Media, frivillige organisasjoner, partene i konflikten og enkeltmennesker vil rapportere om krigens vold, operasjonenes forløp og konsekvenser på nært hold. Tilgjengeligheten på informasjonen vil bidra til å påvirke opinionens/folkets oppfatning av situasjonen i det området hvor krigen utspiller seg.

Krigens natur stiller store krav til en militær avdeling og dens soldater som skal fungere i kamp. Soldatene må ha en indre kvalitet som vi kaller stridsmoral, altså den kompromissløse viljen til å sette gjennomføring av oppdraget foran andre hensyn – inklusive hensyn til eget liv.

Samtidig vil gjensidig tillit mellom soldatene ha en viktig funksjon i forbindelse med forebygging av regelbrudd i krig. Er miljøet tuftet på gjensidig tillit vil det være trygt å sette grenser for seg selv og for andre. Dette vil være med på å begrense muligheten for moralsk forfall og vil kunne hindre lovbrudd knyttet til militære operasjoner.

7 Forsvarets ”nye” profesjonsidentitet

7.1 Militær profesjonskultur

Forsvaret har gjennom århundrene hatt som overordnet oppgave å beskytte landets grenser mot invasjon.¹¹³ Forsvarets rolle i Norges historie er derimot ikke kun begrenset til vern om fred og innsats i krig. Forsvaret har gjennom tidene i betydelig grad preget samfunnsutviklingen på en rekke områder. Det være seg innefor eksempel våpenteknologi og utvikling av infrastruktur.¹¹⁴

Dessuten har Forsvaret alltid hatt en særstilling i det norske samfunnet grunnet den allmenne verneplikten. Unge menn med ulik kulturell bakgrunn ble brakt sammen og sammen fikk de nye erfaringer. Denne kunnskapen brakte de med seg tilbake til hjemtraktene og på denne måten har Forsvaret vært en sentral institusjon i dannelsen av en felles norsk identitet. Denne militærhistorien er en viktig side av historien om det norske samfunnets utvikling, både på det politiske plan og i hverdagen til enkeltmennesker.¹¹⁵ Dette bidro til å synliggjøre Forsvaret og åpenhet og nærhet til befolkningen var viktig.

I dag er situasjonen for Forsvaret en helt annen. Som følge av en rekke omstillinger er Forsvaret tilstede på færre steder i landet med færre ansatte. Den allmenne verneplikten praktiseres ikke på samme vis som før (Forsvarets organisasjonsmessige volum er mye mindre enn årskullene av unge menn og kvinner), da et fåtall unge menn og kvinner kalles inn til tjeneste i Forsvaret. Dette bidrar til at stadig færre borgere i det norske samfunn får et nært forhold til Forsvarets virksomhet.

Forsvarets verdier og troverdighet må derfor i større grad legges til rette for offentlig informasjon, debatt og kunnskaps- og meningsdannelse. Slik jeg ser det bør derfor Forsvaret være mer synlige i mediene. Forsvarets arenaer gir muligheter for å formidle til samfunnet ikke

¹¹³ Angell, Henrik. 1906. *Norges krigshistorie*. Kristiania: Grøndahl & Søns Forlag.

¹¹⁴ Ibid

¹¹⁵ Ibid

bare Forsvarets egen historie og kulturarv, men kan også i samarbeid med andre aktører rette fokus på viktige samfunnsverdier som demokratiutvikling, menneskerettigheter og rettsstatens prinsipper, og dessuten bidra til å forstå aktuelle hendelser.

Bevisstgjøringen og diskusjonen rundt den militære profesjon i moderne tid, ble på mange måter initiert gjennom boken "The Soldier and the State" av Samuel Huntington fra 1957. Militære profesjon beskrives på følgende måte: En soldat har opparbeidet ekspertise gjennom intern militær utdanning og erfaring. Ekspertisen er spesifikt rettet mot oppgaver staten er avhengig av. Staten er helt avhengig av soldatens tjenester for å opprettholde sikkerheten mot eksterne krefter. Ved en omfattende seleksjon, sosialisering gjennom intern militær utdanning og tjenestegjøring ved en militær avdeling, blir soldatkodeks, kultur og korpsånd internalisert i den enkelte.¹¹⁶

Forsvarets skoler minner oss om den tidløse sannhet i Clausewitz' berømte tese om at "krig er politikk med andre midler".¹¹⁷ Dette kanskje mest kjente av alle Clausewitz-sitat er også et av de mest misforståtte, fordi det ofte tolkes som uttrykk for en kynisk bagatellisering av krig og militær maktanvendelse. Intet kunne imidlertid vært fjernere fra Clausewitz' hensikt, som var å minne oss om at nettopp fordi krigen er et instrument for politikken, er det den politiske hensikt som er premiss for hvordan maktmidlene skal brukes. Hans poeng var med andre ord at maktbruken ikke må anta former eller omfang som i seg selv motarbeider dens politiske formål. Det er ingen type væpnet konflikt som til de grader minner oss om den tidløse relevans av Clausewitz' tese som nettopp counter-insurgency kampanjer av den type vi er en del av i Afghanistan. En konflikt der konvensjonell militærmakt står overfor en opprørs - eller geriljabevegelse som kompenserer teknologisk underlegenhet med vilje til å bruke tid og akseptere tap i en helt annen størrelsesorden enn sine motstandere. Taliban har med andre ord ingen ambisjon om å vinne over ISAF - styrkene i tradisjonell forstand, men det har de da heller ikke behov for. Alt de behøver å oppnå er å hindre at Nato på sin side vinner – så vil deres større tålmodighet og vilje til å bære tapene ut fra klassisk geriljateori til slutt føre til at de vestlige land gir opp og trekker seg ut.

Min egen erfaring fra mange militære operasjoner i utlandet tilsier at det har vært et økende fokus fra mediene på våre militære operasjoner i utlandet. Dette kan igjen ha en virkning på den militære profesjonskulturen. Mediene er ikke en del av et profesjonelt forsvar og avstanden til mediene kan derfor øke og mediene kan derfor oppfatte Forsvaret som et lukket system.

Mye av den militære profesjonen handler om utvikling av personlige egenskaper blant annet innenfor lederskap.

"Et fundament i vår profesjon er individets dømmekraft og vår tillit til egen og hverandres dømmekraft. Dagens komplekse operasjoner vil aldri kunne dekkes fullt ut gjennom handlingsregler og manualer: Vår evne til å løse våre oppgaver avhenger i stedet av individer med utviklet og moden dømmekraft".¹¹⁸

Lederskap, organisering og tydelig struktur skaper grunnlaget for å lykkes i gjennomføringen av oppdragene som er gitt. Ledelsesformen innebærer derfor desentralisert utførelse som igjen skaper rom for initiativ og kreativitet på alle nivå. Dette mener jeg kan signalisere hvor sterk Forsvarets nye profesjonskultur er i ferd med å bli, og som kan lede til at mediene får et inntrykk av at Forsvaret er en organisasjon preget av hemmelighet.

I *Forsvarets fellesoperative doktrine* opereres det med begrep som profesjonskultur og profesjonsidentitet. Innholdet i begrepene er til forveksling lik Huntingtons beskrivelser av

¹¹⁶ Huntington, Samuel P. (1957): *The Soldier and the State*. USA: Harvard University press.

¹¹⁷ Clausewitz, Carl von (1991): *Om kriget*. Stockholm: Bonniers

¹¹⁸ Forsvarets stabsskole (2007): *Forsvarets fellesoperative doktrine*. Forsvarsstaben. Forsvarets mediesenter, s 161

behovet for profesjon og profesjonsidentitet. Doktrinen fremhever videre at profesjonskulturen skal basere seg på de grunnleggende verdiene Forsvaret vil utvikle for å møte sine utfordringer. Verdigrunnlaget består av de verdier og den kodeks som styrer profesjonsutøvelsen og medlemmenes holdninger.¹¹⁹ Forsvarets grunnleggende verdier er nedfelt i *Forsvarets verdigrunnlag*. Dette er ment å gjenspeile samfunnets normer og verdier.¹²⁰ Imidlertid åpner doktrinen for at disse verdiene kan utvikles spesifikt i henhold til den enkelte profesjons krav.¹²¹ Dette gjør det rimelig å anta at det i Forsvaret til samme tid vil eksistere forskjellige nivåspesifikke profesjonskulturer, ved ulike avdelinger avhengig av konkret oppgave, oppdrag, eller operasjon. Doktrinen synes å erkjenne at hensynet til militær effektivitet innenfor et bredt spekter av oppgaver krever subkulturer innenfor profesjonskulturen. Riktignok må de forskjellige subkulturene av profesjonskulturen være innenfor rammen av *Forsvarets verdigrunnlag*. Norsk militær kultur blir med dette mangfoldig og vidtfavnende. Den må omfatte alle de forskjellige funksjonelle profesjonskulturene på de ulike nivåene i Forsvaret.

Min redegjørelse over gir grunn til å anta at direkte eksponering for krigens natur, vil favorisere verdier, holdninger og egenskaper som direkte gir militær effektivitet. Imidlertid vil dette begrepet også være en funksjon av politisk, ideologisk og funksjonell påvirkning. Allikevel vil det være snevrere enn militær kultur, fordi det i større grad vektlegger handlinger i direkte kontakt med en motstander. Etter min mening vil derfor krigerkulturen vil være en subkultur i profesjonskulturen. Gitt at de militære styrkene i ytterste konsekvens skal være i stand til å kunne utkjempe en krig, eller føre væpnet strid i høyintensitetskonflikter, vil den funksjonelle påvirkningen sannsynligvis være større enn den samfunnsmessige.¹²² I henhold til dette resonnementet vil den militære kulturen på dette nivået være så funksjonell som mulig og så lite sivil som politisk kontroll og samfunnets verdier tillater. Dette resonnementet underbygges også i *Forsvarets verdigrunnlag*.¹²³ Implisitt i dette resonnementet ligger imidlertid også en erkjennelse av at de funksjonelle verdiene som er nødvendige for å beskytte samfunnet, eller ivareta militær effektivitet, kan komme i konflikt med samfunnets verdier.

Christopher Coker beskriver i filosofiske vendinger tidsånden og skisserer dilemmaer for de tradisjonelle krigerkulturene.¹²⁴ I en verden med rettighetstenkning og individualisme er tradisjonelle militære kulturer under press. Dette gjelder særlig i den nye typen konflikter.¹²⁵ Soldatenes motivasjon for tjenesten er vesentlig endret med de nye konfliktmønstrene. Soldatene drives ikke lenger av fedrelandskjærlighet, men i større grad av lysten på opplevelser og muligheter til å realisere seg selv.¹²⁶ Individualisme er en av de viktigste verdiene for den vestlige verden, mens den på verdensbasis paradoksalt nok er minst viktig.¹²⁷

I boken *The Postmodern Military* avtegnes gjennom en rekke artikler med utgangspunkt i forskjellige vestlige land et bilde av det såkalt nye paradigmat for militære operasjoner.¹²⁸ Hvilke konsekvenser det nye paradigmat har fått for den militære organisasjonen og de militæres

¹¹⁹ Forsvarsstaben (2007): *Forsvarets fellesoperative doktrine*. Oslo: Forsvarsstaben, s 157

¹²⁰ Forsvarets overkommando (1998): *Forsvarets verdigrunnlag*. Oslo: Forsvarets rekrutterings- og mediesenter, s 9

¹²¹ Forsvarsstaben (2007): *Forsvarets fellesoperative doktrine*. Oslo: Forsvarsstaben, s 157

¹²² Ibid, s 29

¹²³ Forsvarets overkommando (1998): *Forsvarets verdigrunnlag*. Oslo: Forsvarets rekrutterings- og mediesenter, s 11

¹²⁴ Coker, Christopher (2007): *The Warrior Ethos*. London: Routledge.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Battistelli, Fabrizio (1997): Peacekeeping and the Postmodern Soldier. *Armed Forces & Society*, Vol. 23, No. 3: 467-484

¹²⁷ Huntington, Samuel P. (1996): *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*. London: Free Press, s 71

rolleoppfatninger behandles utførlig. Nye militære profesjonskulturer og soldatidealer som fremheves i det postmoderne paradigmet er "soldier-scholar", "soldier-diplomat", "soldier-statesman" og "soldier-policeman". "Soldier-socialworker" har etter hvert også kommet til, og det synes ingen grense for hva man kan putte som prefiks til ordet soldat.

Forsvarets virksomhet, som politisk virkemiddel, må alltid være forankret i og representere samfunnets normer og verdier. Regjering og Storting signaliserer klart at de ønsker et verdiorientert Forsvar som er forankret i verdiene i samfunnet.¹²⁹

7.2 Delkonklusjon

Forsvaret har gjennom historien hatt en viktig rolle i befolkningens kulturdannelse. Grunnet Forsvarets store omstilling og en prioritering av militære operasjoner i utlandet kan man hevde at situasjonen i dag er en annen.

Internt i Forsvaret har den militære profesjonskulturen utviklet seg til å bli svært sterk. Korps- og avdelingsstolthet, samhold, tilhørighet og fellesskap underbygger en felles intern militær profesjonsidentitet og kultur. Dette er, internt i Forsvaret, sett på som avgjørende for at soldatene skal kunne løse de krevende oppdrag som militære operasjoner i utlandet pålegger soldatene. Dette kan ha medført at mediene i søken etter informasjon fra de militære operasjonsområdene, i utlandet, har møtt motbør fra avdelingene som løser oppdragene. Årsaken kan være den nye og sterke militære profesjonskulturens behov for å verne om sine soldater. Mediene på sin side ønsker å "selge" historiene som soldatene har deltatt i.

Dersom ikke Forsvaret selv blir mer synlige i offentligheten med tanke på å informere fra de militære operasjonene i utlandet kan dette resultere i at samfunnet gjennom mediernes formidling fra et konfliktområde blir feilinformert.

8 Konklusjon

I en krisesituasjon er behovet for informasjon stort og mediene får en enorm makt i sin presentasjon av hendelsene. Nyhetsdekningen de første dagene appellerer ofte til følelser. Journalister formidler i stor grad mer sine egne opplevelser enn ny faktainformasjon. Kompliserte forhold blir forenklet, verden deles inn i "de gode" og "de onde", en syndebook blir utpekt og enkle løsninger foreslått. Det finnes eksempler på hvordan kildene brukte sin makt til å styre journalistenes fremstilling av nyheten. Nyhetsdekningen kan bli propaganda. Faren for forenkling er blitt ekstra stor i dagens situasjon, hvor det er konkurranse mellom aktørene i media. Problemet oppstår når man presses til å være først med det siste.

En øvelse som norske redaktører er blitt svært gode i, er konstruksjon av journalistiske motiver for publisering av saker som er utelukkende kommersielt motivert. Det er en kultur som har vokst frem gjennom mange år, ettersom salgbarhet gradvis er blitt et mer åpenlyst og akseptert kriterium for redaksjonell avgjørelse. Selv internt i avisen kan rent kommersielle avgjørelser bli gitt journalistiske begrunnelser, men så er det heller ikke langt fra det folk er opptatt av til det som selger.

En annen utfordring er "live"-prinsippet (direkte fra operasjonsområdet) i journalistikken. Man sikrer aktualitet, men det går på bekostning av andre viktige prinsipper. Nyheten bringes før innholdet er endelig bekreftet, og en stadig større mengde rykter får innpass i nyhetssendingene. Sakene er ofte fylt med journalistenes kommentarer og spekulasjoner, og man mister den kritiske sansen. Journalister er "blinde" og vet ikke mer enn seerne. Det er forståelig at de viser følelser og det er til en viss grad også akseptabelt.

¹²⁸ Moskos, Charles C., John Allen Williams, David R. Segal (eds.) (2000): *The Postmodern Military*. Oxford: Oxford University Press

¹²⁹ Forsvarsdepartementet (2004): *Styrke og relevans*. Oslo: Forsvarsdepartementet

Utfordringen for soldatene blir at medieomtale kan øke risikoen i militære operasjoner. Samfunnet og den enkelte borger har behov for selv å danne seg et inntrykk av hva som foregår i operasjonene. Dersom ikke Forsvaret selv gjør dette ved å gi ut informasjon vil andre aktører bibringe informasjon som ikke nødvendigvis er sann. Ikke sann informasjon har stort skadepotensiale både i operasjonsområdet og hjemme i Norge. Det skal utrolig mye informasjon ut for å snu det bilde som har blitt etablert. Tilliten til Forsvaret kan skades, legitimiteten i befolkningen hjemme endres til det negative samt at aktører i operasjonsområdet kan tilføres operative detaljer fra operasjonsområdet. Disse operative detaljene kan igjen brukes av aktørene mot norske soldater i operasjonsområdet.

Samfunnet forventer at de som har valgt den militære profesjonen vil løse Forsvarets oppgaver på tross av de personlige belastninger dette kan medføre. Den militære profesjonens rasjonale er å forsvare Norge og norske interesser. Kjernen er gjennomføring av operasjoner. Den militære profesjon har lange tradisjoner, og vår oppgave har bestått i å være nasjonens ytterste maktmiddel. Nasjonal og alliert tillit til det norske forsvaret er en forutsetning for at vi skal kunne løse våre oppgaver. Slik tillit avhenger av vår evne til å løse oppgavene og hvilke verdier og holdninger vi står for.

Generelt er det Forsvarets ønske å vise størst mulig åpenhet om vår virksomhet, herunder også deltagelse i internasjonale operasjoner. Alle som sitter i posisjoner med ansvar for de styrkene som i dag opererer i Afghanistan, bærer et tungt ansvar. For dem vil det være utenkelig å gjøre noe som kan bidra til å sette norske soldaters liv i fare. Hvis vi ønsker at noen skal påta seg et krevende oppdrag som det her er tale om, er det minste vi kan gjøre å forsikre oss om at vi ikke setter deres sikkerhet i unødig fare. Det norske folk har krav på informasjon, men ikke informasjon som gjør at våre soldater utsettes for unødig risiko. Det er også fra enkelte hold i Norge vært sådd tvil om de norske styrkers forhold til norsk lov og internasjonale konvensjoner. Norske styrker er opplært til å følge både norsk lov og de internasjonale forpliktelsene Norge har inngått. Dett er en del av rammebetingelsene for vår deltagelse i operasjonen i Afghanistan. Å trekke dette i tvil er etter min mening et helt unødvendig slag i ansiktet på de soldater som hver eneste dag uselvisk gjør sitt for å utføre den oppgaven norske politiske myndigheter har pålagt dem.

En kritisk presse er en helt sentral del av et demokratisk samfunn. Fokus på konflikter og konfliktområder bidrar til økt oppmerksomhet rundt spesielt konflikters humanitære konsekvenser. Krigens vold blir på en måte tilgjengelig for allmennheten som ikke er fysisk/mentalt tilstede i krigen.

I nasjonal sammenheng er Norges forsvarspolitikken endret. Situasjonen er en annen nå enn den gang forsvaret var distriktspolitikk, fienden klar og politikerne samstemte, helst bak lukkede dører. Norge er i ferd med å få et høyteknologisk forsvar hvor en vesentlig del av kapasiteten er beregnet på internasjonalt engasjement. Verneplikten som demokratisk element svekkes og vi deltar i krigshandlinger langt hjemmefra. Norges forsvar er i dag politikk, Norges bidrag i storpolitikken. Forvandlingen for forsvaret er dramatisk, norske soldater sendes for å drepe eller bli drept, men forvandlingen av forsvaret skjer nærmest uten politisk debatt. Forsvarsjefen er da også bekymret for at den sikkerhetspolitiske debatten i samfunnet er så godt om fraværende, og diskusjoner om Forsvaret inkluderer i altfor liten grad det brede lag av befolkningen.

Ved inngangen til det 21. århundre preges norsk militær kultur av troen på universelle menneskerettigheter og individets iboende verdi og verdighet. Den militære kulturen er rettighets- og individfokuset. Det etiske grunnlaget for krig og bruk av militærmakt hentes fra de grunnleggende og universelle menneskerettighetene. Dette fokus deler norsk militær kultur med det øvrige norske samfunn. Den militære kulturen på det overordnede nivået fremstår derfor som mer sivil, enn militær.

På tross av en forskyvning av militær kultur i retning av det sivile samfunn, er krigerkulturen i kampavdelingene forsterket. Det er mot, lojalitet, handlekraft, omsorg, uselviskhet, avdelingsånd, disiplin og selvkontroll som styrer verdier, holdninger og soldatidealer i krigerkulturen. Dette kan tyde på en mulig kløft mellom militære verdier og samfunnets verdier. Stikkord kan være individualisme, selvrealisering, autoritetsfragmentering, verdier som ikke umiddelbart vil være militært produktive. Man bør nasjonalt forholde seg konstruktivt til denne mulige kløften.

Det betyr likevel ikke at anerkjennelse fra resten av samfunnet er uten betydning. Spesielt vil det være avgjørende at de politiske myndigheter er tydelige i sin støtte til soldatene, hva enten det dreier seg om ivareta dem både før, under og etter operasjonene, besøke avdelingene i felten eller fremheve spesielle prestasjoner. Dette er uhyre viktig, ikke minst for at soldatene skal bevare troen på legitimiteten i det de gjør. Det vil i seg selv forebygge psykiske senskader, og er viktigere jo mer politisk omstridt operasjonen er i hjemlandet. Til dette sette av virkemidler hører også bruk av utmerkelser og dekorasjoner, som for øvrig bidrar ytterligere til å forbygge faren for psykiske reaksjoner i ettertid. Det gjelder alt deltagende personell, fordi utmerkelser til noen få også gir legitimitet til de mange. Fra det øvrige samfunn bør soldaten kunne forvente at folk flest evner å skille mellom maktbrukens politiske formål og den innsats soldatene yter. Soldaten har med andre ord krav på respekt og lojalitet, nettopp fordi han eller hun ikke kjemper på egne vegne, men på hele samfunnets – og bærer risikoen ved det. Vi må akseptere at brå død eller invaliditet er en yrkesrisiko for soldater.

Enhver politisk og militær beslutningstaker som overveier å bruke militærmakt som virkemiddel til å løse et sikkerhetspolitisk problem, må være seg bevisst konsekvensene ved bruk av militærmakt. Krig er fremdeles en kamp mellom viljer, med vold som virkemiddel for å oppnå en politisk målsetning. Til syvende og sist er det mennesker som tar beslutningene og skal leve med konsekvensene av krigen.

Demokratier trenger muligheter for å forsvare seg mot ytre og indre fiender. Og dette igjen betyr en nødvendighet for å holde visse sider ved virksomheten hemmelig, unndra dem offentlig innsyn så å si. Lover og regler om sikkerhetsgradering, lover og regler om personsikkerhet og personvern, samt lover og regler for offentlighet i forvaltningen er slike nødvendigheter.

9 Litteraturliste

Allern, Sigurd (1996): *Myten om den fjerde statsmakt*. Fredrikstad: IJ-rapport 3/96

Allern, Sigurd (1997): *Når kildene byr opp til dans*, 1997. Oslo: Pax Forlag.

- Allern, Sigurd (2001): *Nyhetsverdier. Om markedsorientering og journalistikk i ti norske aviser*, Kristiansand: IJ-Forlag.
- Angell, Henrik (1906): *Norges krigshistorie*. Kristiania: Grøndahl & Søns Forlag.
- Aardal, Bernt & Krogstad, Anne & Narud, Marthe N. (2004): *I valgkampens hete. Strategisk kommunikasjon og politisk usikkerhet*. Oslo: Universitetsforlaget
- Battistelli, Fabrizio (1997): Peacekeeping and the Postmodern Soldier. I: *Armed Forces and Society* (Vol. 23, no. 3).
- Beck, Ulrich (1992): *Risk Society: Towards a New Modernity*. New Delhi: Sage.
- Beck, Ulrich (2002): The Terrorist Threat, World Risk Society revisited. I: *Theory, Culture and Society* (Vol. 19, no. 4).
- Bergem, Knut V., Gunnar M. Karlsen og Beate Slydal (red.) (2004): *Menneskerettigheter – en innføring*. Oslo: Humanist forlag
- Bernt, Jan F & Hovde, H. (2009): *Offentlighetslova – med kommentarer*. Bergen: Fagbokforlaget
- Bruøygaard, Terje (2006): "You Fight as You Train" – betraktninger rundt trening av krigere. I: Hærstaben. *Trening for operasjoner II*. Oslo: Hærstaben.
- Buckingham, David W. (1999): *The Warrior Ethos*. Newport, RI: Naval War College.
- Bull-Hansen, Fredrik (2000): Tanker om et verdigrunnlag for militær innsats. I: Huitfeldt, Tønne. (red.). *Forsvaret i en ny tid*. Oslo: Oslo Militære Samfund.
- Bøkman, Harald (1999): *Kunsten å krige, etter Sun Zi*. Oslo: Gyldendal Forlag
- Caforio, Guiseppe (ed.) (2006): *Handbook of the Sociology of the Military*. New York: Springer
- Clausewitz, Carl von. (1989): *On War* (book I & VIII). US. Princetown University Press.
- Clausewitz, Carl von (1991): *Om kriget*. Stockholm: Bonniers
- Chong, D. & Druckman, J.N. (2007): "Framing Public Opinion in Competitive Democracies". *The American Political Science Review* 101,4: s 637-655.
- Coker, Christopher (2001): *Humane Warfare*. London: Routledge.
- Coker, Christopher (2004): *The Future of War*. Blackwell Publishing.
- Coker, Christopher (2007): *The Warrior Ethos*. London: Routledge.
- Dearing, James W. & Rogers, Everett M. (1996): *Agenda setting*. Thousand Oaks: Sage
- Diesen, Sverre (2005): Mot et allianseintegrert forsvar. I: Matlary, Janne Haaland og Øyvind Østerud (red.). *Mot et avnasjonalisert forsvar?* Oslo: Abstrakt Forlag.
- Dobbins, James & Jones Seth, G. & Crane, Keith & De Grasse, Beth Cole (2007): *The beginners guide to nation – building*. RAND. US National Defence Research Institute.
- Eidhamar, Are (2006): Etisk tenkning. I: N. T. Lunde og B. Mæland (Red.). *Militæretikk*. Trondheim: Tapir Akademiske Forlag.
- Elvestad, Eiri (2001): *Leserbrevskribenter: en studie av dem som skriver leserbrev i lokalaviser*, ISS rapport nr. 58. Trondheim: institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU.
- Eriksson, Magnus (2007): Är det möjligt att utveckla en relevant militär professionsidentitet i Norge? *Pacem*, nr 1/2007: 21 – 37.

- Femø Nielsen, Mie (2000): *Under lup i offentligheten: Introduktion til public relations*. Frederiksberg C, Denmark: Samfundslitteratur.
- Floran, Peter (1992): "Stein Rokkan som Europaforsker" /: Bernt Hagtvedt (Red). *Politikk mellom økonomi og kultur. Stein Rokkan som politisk sosiolog og forskningsinspirator*. Oslo: Ad Notam (s 81-134).
- Forsvarets overkommando (1998): *Forsvarets verdigrunnlag*. Oslo: Forsvarets rekrutterings- og mediesenter.
- Forsvarets stabsskole (2007): *Forsvarets fellesoperative doktrine*. Forsvarsstaben. Forsvarets mediesenter.
- Forsvarsdepartementet (2004): *Styrke og relevans*. Oslo: Forsvarsdepartementet.
- Forsvarsdepartementet (2007): *Et styrket forsvar* (NOU 2007:15. Oslo: Statens forvaltningstjeneste
- Forsvarsstaben: *Forsvarets informasjonsstrategi*. Finnes kun i papirutgave (handout) og er udatert.
- French, S.E (2003): *The Code of the Warrior: The Values and Ideas of Warrior Cultures Throughout History*. US: Rowman & Littlefield Publishers Incorporated
- Gelven, Michael (1994): *War and Existence*. Pennsylvania State University Press.
- Ghanem, Salma (1997): *Filling in the Tapestry. The Second level of Agenda Setting* I Maxwell McCombs & David Shaw & David Weaver (red): *Communication and Democracy*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Goddard, Peter & Robinson, Piers & Parry, Katy (2008): "Patriotism meets plurality: reporting the 2003 Irak War in the British press". *Media, War & Conflict* 1;9, s 9-30.
- Haaland, T.L & Guldhav, E. (2004): *Bruk av norske styrker i kampen mot internasjonal terrorisme. Infohefte nr 3*. Institutt for forsvarsstudier.
- Haaland, Torunn Laugen (2008): *Small Forces with a Global Outreach*. Oslo: Unipub Haarberg (Red.), *Kryssild- militært lederskap i en ny tid* (s. 129-165). Trondheim: Tapir Akademiske Forlag.
- Hampson, Fen Osler, Jean Daudelin, John Hay, Holly Reid and Todd Martin (2001): "The Many Meanings of Human Security" i *Madness in the Multitude: Human Security and World Disorder*. Oxford: Oxford University Press.
- Hegghammer, Thomas (2005): *AL-QAIDA STATEMENTS 2003-2004 – A compilation of translated texts by Usama bin Ladin and Ayman al-Zawahiri*. *Forsvarets forsknings institutt*.
- Hellesnes, Jon (1997): "Samtalen på Melos – eller om krig og etikk" i *Frå Athen til Pompei*. Det norske samlaget.
- Heng, Yee-Kuang (2006): *War as Risk Management*. Oxon: Routledge.
- Henriksen, Rune (2007): *Warriors in Combat – What Makes People Actively Fight in Combat?* *The Journal of Strategic Studies*, Vol. 30, No. 2: 187 – 223.
- Hough, Peter (2005): *Understanding Global Security*, s 83-102
- http://www.nordicom.gu.se/common/publ_pdf/12_021_038.pdf Om forskning på medier og makt I Norge og Norden. Tore Slaatta. Lastet ned 20.04.2008.
- <http://www.scottlondon.com/reports/frames.html> How the Media Frames Political Issues. Lastet ned 20.04.2008.

- Huntington, Samuel P. (1957): *The Soldier and the State*. USA: Harvard University press.
- Huntington, Samuel P. (1996): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. London: Free Press.
- Høyer, Svennik (1982): Pressen – økonomisk utvikling og politisk kontroll. s 66 i Maktutredningen: Rapport om massemedia. NOU 1982:30. s 133-239
- Jacobsen, Jan O. (2007): Den militære organisasjons møte med den nye individualismen. I: *PACEM kompendium* (s. 147-157).
- Johansen, Rino Bandlitz. (2007). *Fra idealisme og plikt til rettigheter og leiesoldat: er profesjonalisme som strategi relevant for oppdragsløsning, spesielt i INTOPS?: en kvantitativ kartlegging av forekomst og variasjon av yrkesforståelsen ved Kystjegerkommandoen*. Oslo: Forsvarets stabsskole.
- Junaid, Shahwar (2005): *Terrorism and Global Power Systems*, Oxford University Press.
- Justis- og politidepartementet (1999: september): *Ytringsfrihed bør finde sted* (NOU 1999:27). Oslo: Statens forvaltningstjeneste
- Kaldor, Mary (2001): "Introduction" and "Old Wars" in *New & Old Wars*, Polity Press.
- Keegan, John (1979): *Store slag – slik soldatene opplevde dem*. Oslo: Cappelen.
- Kjeldsen, Jens E. og Meyer, Siri (red). (2004): *Krig, rett & retorikk – en bok om kommunikasjonsregimer*. Sverige. Rethor forlag.
- Kolditz, T. A. (2007): *In Extremis Leadership; Leading as If Your Life Depended on it*. US: Jossey-Bass inc
- Knightley, Philip (1975): *The First Casualty. From the Crimea to Vietnam: The War Correspondent as Hero, Propagandist, and Myth Maker*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Long, Austin. (2006): ON "Other War" – Lessons from five decades of RAND Counterinsurgency research. *RAND*. US National Defence Research Institute.
- Lov 20.mars 1998 nr. 10 om forebyggende sikkerhetstjeneste (Forsvarsdepartementet).
- Matlary, Janne Haaland (2006): *Values and Weapons: From Humanitarian Intervention to Regime Change?* London: Palgrave Macmillan.
- Moskos, Charles C., John Allen Williams, David R. Segal (eds.) (2000): *The Postmodern Military*. Oxford: Oxford University Press.
- Mæland, Bård (2004): *Skadeskutt idealisme – norsk offisersmoral i Kosovo*. Bergen: Eide forlag.
- Nore, Aslak (2007): *Gud er Norsk*. Oslo: Aschehoug & Co.
- Olsen, Johan P. (1980): *Meninger og makt*. Oslo: Universitetsforlaget
- Rekkedal, N.M (2003): *Moderne krigskunst – En presentasjon av moderne militærmakt og militærteori* (Oslo: Forsvarets stabsskole).
- Ringsby, Jan Inge (2006): *Fra fine ord til praktisk oppdragsløsning*. I: Hærstaben. *Trening for operasjoner II*. Oslo: Hærstaben
- Rokkan, Stein. (1991): *Stat, nasjon, klasse*. (3. opplag) Oslo: Universitetsforlaget AS
- Slaata, Tore (2003): *Den norske medieorden. Posisjoner og privilegier*. Oslo: Gyldendal.

Soeters, Joseph L., Donna J. Winslow and Alise Weibull (2006): *Military Culture*. I: Caforio, Guiseppe (ed.). *Handbook of the Sociology of the Military*. New York: Springer

Smith, Rupert (2006): *The Utility of Force*. London, England: Penguin Books.

Snider, Don, John Nagl og Tony Pfaff (2000): Army professionalism, the Military Ethic, and Officership in the 21st Century. I: *PACEM* (årgang 4, nr. 2, s. 143-166).

Synstnes, Hans M. (2005): *Presse og krig. Infohefte nr 1*. Institutt for forsvarsstudier.

Syse, Henrik (2003): *Rettferdig krig?* Oslo: Aschehoug.

Tveiten, Oddgeir (2006): *Nødvendige nyheter – en studie i journalistikkens globalisering*. Kristiansand. IJ-forlaget.

United Nations Development Programme (1994): "New Dimensions of Human Security" i *Human Development Report*. New York and Oxford.

Ulriksen, Ståle (2002): *Den norske forsvarstradisjonen. Militærmakt eller folkeforsvar?* Oslo: Pax Forlag.

Vaage, Odd F. (2006): *Norsk mediebarometer 2006*. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå

Østerberg, Dag (2001): *Det moderne – et essay om vestens kultur : 1740 - 2000*. Oslo: Gyldendal

Østerud, Ø. (1997): *Stat og nasjon i uttakt./*: Birkeland, Å (Red). *Den moderne staten*. Oslo: Pax

Østerud, Øyvind & Engelstad, Fredrik & Selle, Per (2003): *Makten og demokratiet. En sluttbok fra Makt- og demokratiutredningen*. Oslo: Gyldendal Akademisk.